

Kızılıcî'nin Metodolojik Yaklaşımları: Tekmiletu'z-Zencânî'nin Hâşiyesi Çerçevesinde Bir Analiz

Kızılıcî's Methodological Approaches: An Analysis Within the Framework of His Marginal Gloss on Takmilat al-Zanjâni

Mahmut Tekin*

Öz

Klasik İslâmî ilimler geleneği, metinlerin anlaşılması, aktarılması ve ilmî sürekliliğin sağlanması noktasında asırlar boyunca zengin bir şerh ve hâşiyeler literatürü meydana getirmiştir. Bu literatür, hem temel metinlerin açıklanması hem de bu metinler etrafında oluşan ilmî tartışmaların kayıt altına alınması bakımından son derece önemlidir. Şerh ve hâşiyeler türü eserler, yalnızca metni açıklama amacı gütmeyen, aynı zamanda müellifin ilmî birikimini, kavramsal yaklaşımını ve metinle kurduğu entelektüel ilişkiyi de ortaya koymaktadır. Bazı eserler daha açıklayıcı bir üsluba sahipken, bazıları yüksek düzeyde soyutlamaya dayanan ve çok fazla dilsel analizler içeren kapalı bir anlatım tarzını benimsemektedir. İkinci çizgide yer alan Kızılıcî (ö. 1296/1878), İslâmî ilimler alanındaki derin bilgi birikimiyle dikkat çeken bir dildir. Metinleri ele alış biçimi, kavramları işleme tarzı ve dilin ince ayrıntılarını takip etmedeki titizliği, onu klasik literatür içinde ayrıcalıklı bir konuma taşımaktadır. Kızılıcî'nin eserlerinde tercih ettiği dil, terimlerin kullanımı açısından yüksek bir dikkat ve hazırlık gerektirir. Onun çalışmaları, yalnızca dilsel açıklamalardan ibaret değildir. Metnin yapısını, anlam ilişkilerini ve kavramların birbirleriyle bağlantılarını yeniden kurma çabası açıkça görülmektedir. Bu sebeple Kızılıcî'nin metinlerini anlamak, basit bir okumanın ötesinde, belirli bir sistematik yaklaşım ve sağlam bir ilmî altyapı gerektirmektedir. Metni yorumlarken kullandığı ayrımlar, tercih ettiği örnekler ve zaman zaman farklı dillerden yararlanması, onun metne bütüncül bir açıdan baktığını göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde Kızılıcî, sadece dil kurallarını aktaran bir dilci değil, metin üzerinde düşünen, tartışan ve gerektiğinde metnin sınırlarını genişleten bir müellif olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserleri, klasik geleneğin içinde yer almakla birlikte, okuyucuyu düşünsel bir sürece davet eden ve metni yeniden inşa etmeye imkân tanıyan özgün çalışmalar arasında sayılmaktadır. Bu çalışma, Kızılıcî'nin Üşnûvî'nin (ö. 1152/1739) *Tekmiletu'z-Zencânî* adlı eserine yazdığı hâşiyeyi merkezine almaktadır. Kızılıcî'nin hâşiyesi, klasik hâşiyeler geleneğinde sıkça görülen sade açıklamaların ötesine geçmektedir. Metni yeniden okumaya, tartışmaya ve farklı açılardan değerlendirmeye

Değerlendirme / Evaluation

Bu makale en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik uygulamasıyla değerlendirilmiştir. / This article is subject to double-blind peer-review evaluation by at least two reviewers.

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed

while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mahmut TEKİN).

Yapay Zeka Etik Beyanı / Artificial Intelligence Ethical Statement

Yazar bu makalenin hazırlanma sürecinin hiç bir aşamasında yapay zekadan faydalanılmadığını, bu konuda tüm sorumluluğun kendisine (kendilerine) ait olduğunu beyan etmektedir. / The author declares that artificial intelligence was not utilized at any stage of the preparation process of this article and accepts full responsibility in this regard.

Lisans Bilgisi / Lisence Information

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

* Doç. Dr. Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Dr. University, Faculty of Divinity, Department of Fundamental Islam, Department of Arabic Language and Rhetoric
Şırnak Türkiye, mahmuttekin83@hotmail.com, <https://orcid.org/> Orcid: 0000-0002-8823-0972

imkân tanıyan bir ilmî çaba sunmaktadır. Dille ilgili meseleleri ele alınış tarzı, kavramların işleme biçimi ve metne yaklaşımındaki dikkat, hâşiyeyi türün sıradan örneklerinden belirgin biçimde ayırmaktadır. Kızılci, metni yalnızca şerh etmekle yetinmez; metnin içyapısını, kavramlar arasındaki ilişkileri ve anlam örgüsünü yeniden kuran bir yöntem izlemektedir. Bu yönüyle ortaya koyduğu metin, hem dil hem de düşünce tarihi açısından özgün bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Hâşiyenin kapalı yapısı, tesadüfi bir üslup tercihi değil, dönemin ilmî geleneği içinde metinle kurulan bilinçli bir yaklaşımın ürünüdür. Kızılci, hâşiyesinde analitik yöntemler, kavramsal tanımlar ve dilsel açıklamalar kullanmaktadır. Çalışmada, söz konusu yöntemlerin sistematik biçimde incelenmesi, Kızılci'nin hâşiyeyi nasıl konumlandığına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Kızılci'nin hâşiyesi, klasik Arap dili literatürüne teorik bir katkı sağlamanın ötesine geçerek, kapalı ve kapsamlı metinlerin çözümlemesine yönelik yeni metodolojik açılımlara zemin hazırlamaktadır. Bu çalışmada metnin yapısını, yöntemini ve ilmî arka planını ortaya koyarak bu sürece katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Hâşiyeye, Üşnûvî, Tekmiletu'z-Zencânî, Kızılci.

Abstract

The classical tradition of Islamic sciences has, over the centuries, produced a rich corpus of commentaries and glosses aimed at ensuring the understanding, transmission, and scholarly continuity of foundational texts. This literature is of great significance not only for explicating core works but also for preserving the intellectual debates that emerged around them and for maintaining a shared scholarly language across generations. Works of *sharh* (commentary) and *hāshiyā* (gloss) are not limited to clarification alone; they also reveal the author's scholarly competence, conceptual framework, and intellectual engagement with the text. Within this tradition, some works adopt a more explanatory style, while others favor a dense and abstract mode of expression marked by extensive linguistic analysis. One of the linguists representing the latter approach is Kızılci (d. 1296/1878), a scholar distinguished by his profound mastery of the Islamic sciences. His method of engaging with texts, his treatment of concepts, and his meticulous attention to linguistic subtleties grant him a distinctive position within the classical literature. The language he employs in his works demands a high level of precision, particularly in the use of technical terminology and carefully structured argumentation. His writings go beyond mere linguistic explanation; they exhibit a clear effort to reconstruct the structure of the text and the relationships among concepts. Consequently, understanding Kızılci's works requires more than a cursory reading; it calls for a systematic approach and a solid scholarly background. The distinctions he draws and the examples he selects indicate a holistic perspective on the text. Overall, Kızılci emerges not simply as a transmitter of grammatical rules but as an author who reflects upon and, when necessary, expands the boundaries of the text. This study focuses on Kızılci's *hāshiyā* on Ushnuvî's (d. 1152/1739) *Takmilat al-Zanjānī*. Kızılci's gloss goes beyond the concise explanations commonly found in the *hāshiyā* tradition, offering instead a scholarly endeavour that encourages rereading, comparison, and evaluation from multiple perspectives. His treatment of linguistic issues and his attentive approach to the text distinguish this work from conventional examples of the genre. Kızılci does not confine himself to commenting on the text; rather, he adopts a method that reconstructs its internal structure and semantic framework. The dense structure of the *hāshiyā* is not a random stylistic choice but the product of a deliberate approach shaped by the scholarly conventions of the period. In this work, Kızılci employs analytical methods and detailed linguistic explanations, revealing the text's multidimensional nature. By examining these methods, the present study provides insights into how Kızılci positions his *hāshiyā* within the classical tradition. Ultimately, this gloss offers a theoretical contribution to classical Arabic linguistic literature and opens new methodological avenues for the analysis of complex texts.

Keywords: Arabic Language, Gloss, Ushnuvî, Takmilat al-Zanjānī, Kızılci.

Giriş

Dilbilimciler arasında yaygın kabul gören görüşe göre, sarf ilminin temelleri Hicrî II. yüzyılda Ebû Müslim Mu'âz el-Herrâî (ö. 187/803) tarafından sistematik bir çerçeveye kavuşturulmuştur.¹ Sibeveyhi (ö. 180/796)² ve Müberred (ö. 285/899) gibi erken dönem dilcilerin eserlerinde yer alan sarf ve nahiv konularına dair bilgiler, bu iki disiplinin başlangıçta birbirinden bağımsız olarak değil, bütüncül bir yaklaşımla ele alındığını göstermektedir. İbn Mâlik (ö. 672/1274) gibi sonraki dönem dilcileri de önceki âlimlerin çalışmalarından etkilenmiş, sarf ve nahiv ilimlerini birlikte değerlendirmiştir.³

Zamanla sarf ve nahiv ilimleri arasındaki ayırım daha belirgin hale gelmiş ve her iki disiplin müstakil alanlar olarak incelenmeye başlanmıştır. Sarf ilmine müstakil bir disiplin olarak ilk kez kim tarafından yaklaşılmış olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, birçok araştırmacı bu kişinin Ebû Osmân el-Mâzinî (ö. 249/863) olduğunu ileri sürmektedir.⁴ Mâzinî'nin *Kitâbu't-tasrîf* adlı eseri, sarf ilminin bağımsızlığını pekiştiren önemli bir çalışmadır. Bu alanda telif edilen eserler arasında el-Kâsım el-Mueddib'in (ö. 338/950) *Dağâ'ıku't-tasrîf* i, Ebû 'Alî el-Fârisî'nin (ö. 377/987) *et-Tekmilê'si*, İbn Cinnî'nin (ö. 392/1001) *el-Munşif fi't-Tasrîfi'l-Mulûki'si*, İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1248) *eş-Şâfiye'si*, ez-Zencânî'nin (ö. 654/1256) *el-İzzî fi't-Tasrîfi* ve Ahmed b. 'Alî'nin (ö. ?) *Merâhu'l-ervâh*'ı, yer almaktadır. Bu eserler, sarf ilminin sistematik bir yapıya kavuşmasına ve kurumsallaşmasına önemli katkılar sağlamıştır.⁵

Sarf ilmi literatüründe müstesna bir yere sahip olan ez-Zencânî'nin *el-İzzî fi't-tasrîf* adlı eseri, her dönemde dilcilerin dikkatini çekmiş ve çeşitli ilmi çalışmalara konu olmuştur. Günümüzde dahi medreselerde öğrencilere okutulmaktadır.⁶ Şu ana kadar *el-İzzî fi't-tasrîf* üzerine yaklaşık altmış adet şerh, hâşiyeye ve ta'lik kaleme alınmıştır.⁷ Dilciler genellikle, eserin orijinal metnine doğrudan müdahale etmeksizin, şerhler veya hâşiyeler yazmayı tercih etmişlerdir. Ancak 'Alî el-Üşnüvî, *Tekmiletu'z-Zencânî* adlı eseriyle bu gelenekten ayrılmış; ez-Zencânî'nin metnine çeşitli ekleme ve çıkarımlarda bulunarak eserde tespit ettiği eksiklikleri gidermiş ve metni daha kapsamlı hale getirmiştir.⁸ *Tekmiletu'z-Zencânî*, zamanla medreselerde ders kitabı olarak okutulmaya başlanmış ve dilciler arasında büyük ilgi görmüştür.⁹ Üşnüvî'nin eserine şerh ve hâşiyeye yazan dilciler ve onların çalışmaları şu şekildedir:

1. eş-Şeyh Sa'dullâh el-Mâvilî (ö. 1247/1831); *Hâşiyetu'l-işbâh*.¹⁰

- 1 Celâluddin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabaKâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Lübnan: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.), 2/290-293; Ahmed b. Mustafâ b. Halil Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû 'âtî'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985), 1/143; İsmail Demir, "Sarf Bilgisi ve Ömer b. Ali b. İbrâhîm b. Halil el-İspirî'nin er-Risâle fi Temeyyuzi'l-Ebvâb Adlı Eserinin Edisyon Kritiği", *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Ekim 2014), 60-80, 65; Mahmut Tekin, *Molla Halil'in "el-Kâmûsu's-sânî fi'n-nahv ve's-sarf ve'l-me'ânî Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 50-51.
- 2 Sibeveyhi, *el-Kitâb* adlı eserinde sarf ilminin konusuna şu başlık altında giriş yapmaktadır: غير المعتلة، غير الصفات والأفعال، غير المعتلة "باب ما بنت العرب من الأسماء والصفات والأفعال، غير المعتلة، وما قيس من المعتل الذي لا يتكلمون به، ولم يجيء في كلامهم إلا نظيره من غير بابه، وهو الذي يسميه النحويون التصريف" *illet harfi olan ve illetli olmayan isim, sıfat ve fiillerden türettikleri kelimeler ile dilde kullanılmayan, ancak başka bir bapta benzeri bulunduğu için kıyas yoluyla oluşturulan illetli kelime formlarını konu edinen bölümdür. İşte nahiv alimlerinin tasrif adını verdikleri ilim, bu alamı kapsamaktadır.* Bk. Sibeveyhi, *el-Kitâb*, thk. 'Abdusslâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988), 4/242.
- 3 İbn Mâlik, ilgili konuyu فريصتال başlığı altında işlemektedir. Ebû 'Abdillâh Cemâluddin Muhammed b. 'Abdillâh İbn Mâlik, *Elfiyyetu İbn Mâlik* (by.: Dâru't-Ta'âvûn, ts.), 48.
- 4 Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû 'âtî'l-'ulûm*, 1/143-144; Muhammed Muhtâr Veleddin Ebbâh, *Târihu'n-nahvi'l-'Arabî fi'l-maşriq ve'l-mağrib* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 126; Tekin, *Molla Halil'in el-Kâmûsu's-sânî fi'n-nahv ve's-sarf ve'l-me'ânî Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, 51.
- 5 Sarf ilmi alanında yazılmış eserler hakkında bilgi almak için bk. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû 'âtî'l-'ulûm*, 1/196, 1/131-137.
- 6 Osmanlı döneminde bu eser, *el-Emsile, Binâu'l-ef'âl ve el-Maksûd*'dan sonra sarf ilminde okutulan dördüncü temel ders kitabı kabul edilmiştir. Bk. Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Programları* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 38.
- 7 İzzuddin ez-Zencânî, *et-Tasrîfu'l-İzzî*, thk. Enver ed-Dâğistânî (Cidde: Dâru'l-minhâc, 2007), 49; Mahmut Tekin, "Alî el-Kârî ve Tasrîfu'z-Zencânî İsimli Eser için Kaleme Aldığı Şerhi", *Artuklu Akademi* 7/2 (2020 Aralık), 337-362, 339.
- 8 *Tekmiletu'z-Zencânî* hakkında detaylı bilgi almak için bk. Mahmut Tekin, "İzzî'ye Yapılan Şerhler Bağlamında 'Alî El-Eşnevî'nin 'İzzî Tekmilesi'", *Journal of History School* 51 (2021), 1377-1400.
- 9 Üşnüvî, *Tafsîlu'l-Curcânî* adlı eserinin mukaddimesinde bu eserin adını açık bir şekilde *Tekmiletu'z-Zencânî* olarak zikretmiş olsa da, söz konusu eser ilim ehli arasında daha çok *Tasrîfu Molla 'Alî* adıyla meşhur olmuştur. Bk. Tekin, "İzzî'ye Yapılan Şerhler Bağlamında 'Alî El-Eşnevî'nin 'İzzî Tekmilesi'", 1382.
- 10 Araştırmalar, Mâvilî'nin bu hâşiyesinin *Tekmiletu'z-Zencânî* üzerine yazılan en eski çalışma olduğunu ve Kemâl 'Alî Zâde'nin tahkikiyle diğer hâşiyelerle birlikte neşredildiğini göstermektedir.

2. Molla Pîrût (ö. ?); *Hâtimetu't-taşrîf 'alâ Tekmiletu't-Taşrîf*.¹¹
3. 'Alî el-Kızılçî (ö. 1296/1878); *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Eşnevi alâ't-Taşrîf*.¹²
4. Hasan b. es-Seyyid 'Abdulkâdir el-Çürî (ö. 1322/1909); *Havâşi'l- Çürî*.¹³
5. Muhammed Hasan Huseynî İbnu'l-Vâjî (ö. 1329/1911); *Havâşi 'alâ Taşrîfi Mollâ 'Alî*.¹⁴
6. İbnu'l-Karadâğî (ö. 1355/1936); *Hâşiyetu'l- 'Allâmeti'l-Karadâğî*.¹⁵
7. Halîl es-Sencâvî (ö. 1406/1936); *el-Kitfu'n-nażif fi şerhi't-Taşrîf*.¹⁶

Yukarıda zikredilen hâşiyeler arasında, çalışmamızın konusunu teşkil eden Molla 'Alî el-Kızılçî'ye ait hâşiye özel bir öneme sahiptir. Kızılçî'nin eseri, dil ve üslup bakımından kendine özgü açıklama yöntemiyle *Tekmiletu'z-Zencânî* üzerine kaleme alınmış diğer hâşiyelerden ayrılmakta ve özgün bir ilmî tarz sergilemektedir. Kızılçî'nin hâşiyesi dışında *Tekmiletu'z-Zencânî* üzerine kaleme alınan diğer hâşiyeler, genel olarak müellifin ibarelerini açık, doğrudan ve açıklayıcı bir üslupla ele alarak okuyucuyu bilgilendirmeyi hedeflemektedir. Bu eserlerde metnin anlaşılmasını kolaylaştıran şerh yöntemleri ve sadeleştirici açıklamalar öne çıkmaktadır. Buna karşılık Kızılçî, hâşiyesinde dönemin ilmî çevrelerinde dile getirilen "talebin rahatlığa meyletmesi" eleştirisini dikkate alarak, hâşiyesinin çoğu ifadelerini bilinçli bir şekilde kapalı ve yüksek dikkat gerektiren ibarelerle işlemeyi tercih etmiştir. Böylece Kızılçî'nin hâşiyesi, açıklayıcı nitelikten ziyade talebin metinle aktif bir biçimde mücadele ederek anlamı keşfetmesini hedefleyen bir strateji ortaya koymaktadır.

"Kızılçî" nisbesiyle tanınan Molla 'Alî b. Molla Muhammed b. Molla Mahmûd el-Kızılçî, 1240/1824 yılında günümüz Irak'ın kuzeyinde bulunan Süleymaniye vilayetine bağlı İbrahim Avâ köyünde dünyaya gelmiştir. Sarf, tecvit, fıkıh, mantık ve felsefe gibi çeşitli ilim dallarında medreselerde okutulan temel metinlere yazdığı hâşiyelerle ilim çevrelerinde takdir kazanmıştır. Kızılçî, dönemin tanınmış âlimlerinden Molla Abdullah ile birlikte Irak müftüsü Muhammed Feyzî Efendi'den uzun yıllar eğitim almıştır. İlme olan bağlılığı ve azmi, hocası Muhammed Feyzî'nin dikkatini çekmiş ve hocası tarafından şu ifadelerle takdir edilmiştir: "*Molla Abdullah'ın zekâsı ile Kızılçî'nin gayreti bir kişide toplansa, o şahıs benim gibi olur.*"¹⁷

1. Kızılçî'nin Hâşiyesinin Genel Yapısı ve Muhteva Özellikleri

Kızılçî'nin eseri, bir hâşiye olması hasebiyle *Tekmiletu'z-Zencânî*'nin tamamını değil, yalnızca izaha muhtaç gördüğü kısımlarını incelemiştir. Onun hâşiye türündeki çalışmaları, yalnızca metin açıklamalarıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda metne nüfuz eden derinlikli bir ilmî bakış açısını da yansıtmaktadır. Kızılçî tarafından kaleme alınan eserler, klasik hâşiye anlayışının ötesine geçerek, kendine özgü yöntemlerle oluşturulmuş orijinal akademik metinler olarak değerlendirilmektedir.¹⁸ Özellikle çalışmamızda incelenen hâşiyesi, Kızılçî'nin geliştirdiği özgün metot sayesinde dilbilimciler tarafından dikkatle incelenmiştir.¹⁹ Söz konusu hâşiyenin genel özellikleri aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

- 11 Söz konusu eser, 1996 yılında Ahlâm İsmâil Abdülkerîm et-Tikrîti tarafından Tikrit Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi kapsamında tahkik edilmiştir. Akabinde, 2018'de Tâhir Molla Abdullah el-Bahrîki tarafından yeniden tahkik edilerek Hâşimî Yayınları tarafından neşredilmiştir.
- 12 Yapılan araştırmalara göre, Kızılçî'nin hâşiyesi, mevcut tüm baskılarda İbnu'l-Karadâğî'nin hâşiyesiyle birlikte yayımlanmıştır. İlgili hâşiyeleri neşreden yayınevleri arasında Hâşimî ve İntişârâtü's-Şeyhî yer almaktadır.
- 13 Şu ana kadar tahkiki gerçekleştirilmemiş olan bu hâşiye, yirmi sayfadan oluşan bir yazma nüshasıdır.
- 14 Hâşiye, çeşitli risâlelerle birlikte yayımlanmış olup toplam üç yüz doksan sayfadır. Baskı yeri ve tarihi bilinmemektedir.
- 15 İbnu'l-Karadâğî'nin mezkûr hâşiyesinin, doğrudan *Tekmiletu'z-Zencânî*'nin lafızlarını şerh etmekle birlikte, dolaylı olarak Kızılçî'nin hâşiyesinde yer alan bazı kapalı noktaları da açıklığa kavuşturduğu tespit edilmiştir. İbnu'l-Karadâğî hakkında tafsilatlı bilgi için bk. Abdülkerîm Muhammed el-Muderris, *'Ulemâ'unâ fi Hidmeti'l-ilm ve'd-dîn* (Bağdat: Dâru'l-Hurriyye, 1983), 415-417; Molla Tahîr Abdullâh el-Bahrakî, *Hayâtu'l-emcâd mine'l-'ulemâi'l-Ekrâd* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2015), 2/345-346.
- 16 Sencâvî'nin eseri, *Tekmiletu'z-Zencânî* üzerine yazılmış şerh olup önceki çalışmalardan ayrılmaktadır. Müellif, mevcut hâşiyelerden yararlanarak metni kolay bir üslupla açıklamaktadır. Bk. Tekin, "'İzzî'ye Yapılan Şerhler Bağlamında 'Alî El-Eşnevi'nin 'İzzî Tekmilesi'", 1395.
- 17 Muderris, *'Ulemâ'unâ fi Hidmeti'l-ilm ve'd-dîn*, 396-398; Bahrakî, *Hayâtu'l-emcâd mine'l-'ulemâi'l-Ekrâd*, 2/317-319.
- 18 Kızılçî'nin hâşiyesinin özgün bir yöntemle kaleme alındığı tarafımızca tespit edilmiştir. Nitekim ilerleyen bölümlerde Kızılçî'nin ele aldığı ifadeler üzerinden bu tespitin isabeti açık bir biçimde ortaya konulacaktır.
- 19 Kızılçî'nin hâşiyesinden etkilenen ve ona ta'lik yazan dilcilerle ilgili olarak, "Kızılçî'nin Hâşiyesinin Dilcilerin Nezdindeki Kabulü ve Etki Düzeyi" başlığı altında ayrıntılı bilgi verilecektir.

1. Kızılci, *Tekmiletu'z-Zencâni*'nin ibarelerini şerh derken zaman zaman metinden yalnızca bir ifadeyi ele almakta ve ardından “إلخ” ifadesini kullanarak açıklamalara geçmektedir. Bazı durumlarda ise şerh edeceği tüm kelime ve ifadeleri açık bir biçimde metne dâhil etmektedir.²⁰ Kızılci'nin, müellifin ibaresinin yalnızca belirli bir kısmını dikkate alarak açıklama yaptığı durumlara “إلخ” ibaresinin kullanıldığı “قوله: لا تحصل إلخ، قوله: ما لا بد إلخ، قوله: في القلب المكاني إلخ” gibi örnekler verilebilir.²¹ Bununla birlikte kimi zaman herhangi bir kısaltmaya gitmeksizin ibareyi tam olarak “قوله: إلا إذا عدم ذلك الوزن” şeklinde naklettiği de görülmektedir.²²
2. Kızılci, 'Alî el-Üşnüvî'nin *Tekmiletu'z-Zencâni* adlı eserini esas alarak, ele aldığı konuların tertibi bakımından müellifin takip ettiği düzeni muhafaza etmektedir. Böylece Üşnüvî'nin eseri, sarf ilminin tanımıyla başlanmakta ve ism-i merre konusuyla son bulmaktadır.²³
3. Kızılci, *Tekmiletu'z-Zencâni*'de yer alan ifadelerin doğruluğunu teyit etmek amacıyla farklı yazma nüshaları titizlikle incelemiş, yer yer bu nüshalara atıfta bulunarak metin tenkidi çerçevesinde değerlendirmelerde bulunmaktadır.²⁴ Örneğin normal şartlarda sülâsi mücerredin dördüncü babının vezni, mâzide aynü'l-fiilin kesresi, muzârîde ise fethasıyla “فَعِلٌ-يَفْعَلٌ” şeklinde gelmektedir. Üşnüvî, kimi zaman bab sistemindeki karışıklığa işaret ederek, ilgili babın muzârîde aynü'l-fiilin zammesiyile geldiğine dair “مات يموت” örneğini zikretmektedir. Kızılci ise Üşnüvî'nin verdiği örneği ele alarak bazı nüshalarda “مَوْتٌ يموت” şeklinde geçtiğini belirtmekte ve bunun daha isabetli olduğunu ifade etmektedir.²⁵ Zira “مات” örneğinde aynü'l-fiilin harekesi açık biçimde görülmezken, Kızılci'nin işaret ettiği nüshada yer alan “مَوْتٌ” kelimesinde hareke açıkça belirgindir. Bu durum Kızılci'nin metni değerlendirirken farklı nüshalardan yararlandığını açıkça göstermektedir.
4. Kızılci, çoğunlukla ele aldığı konulara ilişkin görüşleri aktarırken bunları doğrudan müelliflerine isnat etmek yerine “قيل”²⁶ ve “قال بعضهم”²⁷ gibi genel ifadelerle başvurmakla yetinmektedir. Bununla birlikte, bazı yerlerde sarf ilmi sahasında temayüz etmiş dilcilerden İbnü'l-Hâcib,²⁸ Necmü'l-eimme Radiyyüddîn (ö. 688/1289'dan sonra)²⁹ ve Çârperdî (ö. 746/1346)³⁰ gibi isimlere açık şekilde atıfta bulunduğu da görülmektedir. Örneğin müellif, “قيتالا” kelimesinin kıyâsi bir mastar olduğunu söylemektedir. Kızılci ise “وقال بعضهم: إن قيتالا سماعي” ifadesiyle, isim vermeden bazı dilcilere göre bu mastarın semâi olduğunu aktarmaktadır.³¹ Bununla birlikte Kızılci, konuyla ilgili bilgi verirken zaman zaman istifade ettiği kaynağı açıkça zikretmektedir. Nitekim Necmü'l-eimme Radiyyüddîn'den naklen, elif-i memdüdeyle gelen kelimeler arasında yalnızca müenneslik ifade eden kalıplardan birinin “فُعلاء” vezni olduğunu belirtmektedir.³²
5. Kızılci, zaman zaman *Tekmiletu'z-Zencâni*'nin metninde tespit ettiği ifade bozukluklarını “سهو من” “سهو من قلم الناسخ” şeklinde nitelendirerek, bu tür hataları müellife değil, nüshayı istinsah eden katibe isnat etmek suretiyle müellifi kurtarmaya çalışmaktadır.³³ Nitekim Üşnüvî, sülâsi mücerredin mastarlarına ait otuz dört vezni sıralarken, bunları belirli gruplar halinde tasnif ederek fâu'l-fiili fetha ile gelenleri önce zikretmektedir. Bununla birlikte bir yerde “دُخُولٌ وَقَبُولٌ” örneklerinde fâu'l-fiili zamme ile okunan “دُخُولٌ” kelimesinin önde yer aldığı görülmektedir. Kızılci, bu durumu fark ederek “دُخُولٌ” kelimesinin

20 Bk. 'Alî el-Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci* (İstanbul: Hâşimî Yayınevi, 2014), 17, 23, 31, 32.

21 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 17, 23, 31, 32.

22 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 30.

23 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 20, 234.

24 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 27, 42.

25 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 42.

26 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 82.

27 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 54, 55, 92.

28 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 95.

29 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 28, 66, 117.

30 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 34.

31 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 54.

32 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 54.

33 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 33.

“قبول”den önce gelmesini “سهو من قلم الناسخ” şeklinde değerlendirir ve diğer örneklerde olduğu gibi burada da “قبول” kelimesinin önce zikredilmesi gerektiğini belirtmektedir.³⁴

6. Kızılıcî, *Tekmiletu'z-Zencâni*'nin bazı ibarelerini tahlil ederken, metinde yer alan ifadelerin hatalı olduğunu düşündüğü durumlarda “الأولى” ifadesini kullanarak olması gereken doğru ibareyi zikretmektedir.³⁵ Örneğin normal şartlarda sülâsî mücerredin üçüncü babından bir fiilin gelebilmesi için, aynü'l-fiil veya lâmü'l-fiilin boğaz harflerinden biri olması gerekir. Ancak “أَبِي يَأْتِي” fiilinde böyle bir durum söz konusu değildir. Müellif de “أَبِي يَأْتِي” fiilinin, aynü'l-fiili ile lâmü'l-fiili boğaz harflerinden olmadığı halde müzarinin aynü'l-fiilin meftûh olarak gelmesinin sebeplerini tartışırken “وقيل: ‘مَنْعَ مَنَعٍ فِيهَا لِمُنَاسَبَةِ مَنَعٍ يَمْنَعُ فِي الْمَعْنَى’ “Denildi ki: ‘ayn ve lâm harfinin meftûh olması, anlam bakımından مَنْعَ fiiliyle olan uygunluk sebebiyledir” şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Kızılıcî, müellifin ibaresinde gördüğü bir problemi tespit ederek, burada geçen “نصبهما” ibaresi yerine “الأولى فتحهما” denilmesinin daha doğru olacağını belirtmektedir.³⁶ “Nasb” terimi, i'râb alan kelimeler için kullanıldığından Kızılıcî'nin eleştirisi yerindedir. Zira mâzî ve müzâri fiillerde aynü'l-fiilin harekesi irap değil, binâ kapsamında değerlendirilir.
7. Kızılıcî, *Tekmiletu'z-Zencâni* metnini titizlikle incelediğinden, müellif Üşnüvî tarafından bilinçli olarak ya da sehven metinden çıkarılmış cümleleri dahi tespit edebilmekte, eksiklikleri okuyucunun dikkatine sunarak metnin bütünlüğüne katkıda bulunmaktadır.³⁷ Örneğin Üşnüvî, eserinin mukaddimesinde Hz. Muhammed ve âline salat-selam getirirken sahabeyi zikretmemektedir. Kızılıcî'nin bu duruma iki farklı açıklama getirdiği görülmektedir. İlk olarak, Hz. Muhammed'in âlinden maksadın ümmet olduğu kabul edilirse, sahabenin de bu kapsam içinde dolaylı olarak zikredilmiş olacağı ifade edilmektedir. İkinci olarak ise ifadenin “بيده الخير” örneğinde olduğu gibi “ma'tufun hazfi” kabilinden değerlendirilmesi mümkündür. Buna göre cümlenin takdiri “بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَالسَّرُّ” olduğu gibi burada da “وَأَلِّهِ وَأَصْحَابِهِ” ifadeleri takdir edilmelidir.³⁸ Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere, müellifin terk ettiği ifade Kızılıcî'nin dikkatinden kaçmamıştır.
8. Kızılıcî'nin, çoğunlukla *Tekmiletu'z-Zencâni*'de yer alan ibareleri gramer açıdan ele aldığı kelimeleri ayrıntılı biçimde açıkladığı görülmektedir.³⁹ Örneğin müellifin “فَأِنْ كَانَ مَاضِيَهُ عَلَى وَزْنِ فَعَلٍ مَفْتُوحِ الْعَيْنِ” ifadesi, Kızılıcî'nin ince gramer tahliline konu olmuştur. Nitekim Kızılıcî, metindeki “مفتوح العين” ibaresini ele alarak “صفة لا حال؛ فتدبر” şeklindeki vcîz notuyla derin bir gramer meselesine işaret etmektedir. Çünkü hâl unsurunun müzâfun ileyhe gelebilmesi için, müzâfun cümleden hazfedilmesi durumunda müzâfun ileyhin onun yerine geçerek anlamlı bir yapı oluşturması gerekmektedir. Ancak burada ilgili şart gerçekleşmemektedir. Zira muzâf konumundaki “وزن” kelimesi cümleden düşürüldüğünde, onun yerine “فعل” kelimesinin gelmesi anlam bakımından uygun değildir.⁴⁰ Dolayısıyla Kızılıcî'nin kısa fakat derin bir ifadeyle bu inceliğe dikkat çektiği anlaşılmaktadır.
9. Kızılıcî, *Tekmiletu'z-Zencâni*'nin bazı kısımlarında, Arapça kelimelerin anlamlarını zaman zaman Farsça karşılıklarla açıklamaktadır.⁴¹ Örneğin Kızılıcî, Üşnüvî'nin metinde yer alan “نَشْدَةٌ” kelimesini “جَسْتَجُو كَرْدَن وَدَرْخَوَاشَن” “Araştırmak ve talep etmek” şeklindeki Farsça ifadelerle açıklamaktadır.⁴²
10. Kızılıcî'nin, ele aldığı meseleleri değerlendirirken dilciler arasında mevcut olan görüş ayrılıklarına da temas ettiği görülmektedir. Bununla birlikte, sadece bu ihtilafları aktarmakla yetinmeyip konulara dair kanaatini de açıkça ortaya koymaktadır.⁴³ Nitekim Kızılıcî, müellifin “صَعْفُوق” kalıbını zikretmesinin temel amacının, Cevherî (ö. 400/1009'dan önce) gibi bazı dilcilerin bu veznin gayr-i

34 Kızılıcî, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılıcî*, 33.

35 Kızılıcî, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılıcî*, 40.

36 Kızılıcî, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılıcî*, 40.

37 Kızılıcî, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılıcî*, 47.

38 Kızılıcî, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılıcî*, 13.

39 Kızılıcî, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılıcî*, 18, 21, 29, 34.

40 Kızılıcî, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılıcî*, 34.

41 Kızılıcî, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılıcî*, 13, 33, 37, 68, 128.

42 Kızılıcî, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılıcî*, 33.

43 Kızılıcî, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılıcî*, 13, 33.

münsarif oluşundan hareketle onun Arapça değil, Acemî olduğu yönündeki görüşlerine bir reddiye niteliği taşıdığını belirtmektedir. Kızılci, Cevheri'nin söz konusu kalıbın gayr-i münsarif olmasına dayanarak onu Acemî kabul etmesinin tek başına yeterli bir delil olmadığını ifade etmektedir. Zira gayr-i münsarif oluşun "قرية" veya "قبيلة" gibi müennes bir varlığa isim olması ihtimalinden kaynaklanmış olabileceğini söylemektedir.⁴⁴

11. Kızılci'nin, *Tekmiletu'z-Zencâni*'de geçen bazı kelimeleri açıklarken lügat kaynaklarından geniş ölçüde yararlandığı görülmektedir.⁴⁵ Örneğin Kızılci, "اطرد" kelimesinin anlamını okuyucuyla paylaşmak için Firûzâbâdi'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsü'l-muhtâ* adlı eserinden şöyle bir ifade nakletmektedir: "في" "اطرد الأمر" ifadesinin işin birbirini "القاموس: اطرد الأمر تبع بعضه بعضاً، وَجَزَى الأَمْرُ وَأَسْتَقَامَ" *el-Kâmûs* eserinde: "اطرد الأمر" ifadesinin işin birbirini ardınca takip etmesi, düzenli bir şekilde akması ve istikamet üzere devam etmesi demektir."⁴⁶

2. Kızılci Hâşiyesinin Dilciler Üzerindeki Etkisi ve Kabulü

Kızılci'nin, *Tekmiletu'z-Zencâni* üzerine kaleme aldığı hâşiyeye, dilcilerin dikkatini çekmiş ve farklı dönemlerde çeşitli ilmî çalışmalara konu olmuştur. Bu eser vesilesiyle müellif, ilmî çevrelerde önemli bir itibar kazanmış, hâşiyesi ise günümüzde de değerini korumaya devam etmiştir. Söz konusu hâşiyesinin meşhur olmasının ve günümüze kadar etkinliğini sürdürebilmesinin temel sebeplerinden biri benzerlerinden farklı olarak özgün bir yöntemle kaleme alınmış olmasıdır. Özellikle, eserde sathi zihinlere hitap eden açıklayıcı ve öğretici anlatım tarzı dikkat çekmektedir. Hâşiyenin her aşamasında Kızılci'nin özgün bakış açısı ve metni derinlemesine analiz eden yaklaşımı belirgin bir şekilde görülmektedir. Bazı müheşşilerin aksine, yalnızca önceki dilcilerin görüşlerini aktarmakla yetinmemiş, kendi yorum ve değerlendirmelerine de eserinde yer vermiştir. Kısacası Kızılci'nin çalışması, İslam ilim geleneğinde bilinen klasik hâşiyeler gibi yalnızca nakil temelli bir metin değil, aynı zamanda özgün katkılar içeren ilmî bir eser niteliği taşımaktadır. Hâşiyeye, gerek ele alınış biçimi gerekse içerdiği çözümlenmeler bakımından dikkat çekici bir ilmî metin olarak öne çıkmaktadır.

Kızılci'nin eserini hâşiyeye ya da ta'lik açısından değerlendiren dilciler arasında şu kişiler yer almaktadır: Mahmûd b. 'Alî el-Armerdi (ö. ?), İbn Mûmin (ö. ?), es-Seyyid Ebû Bekr (Kızılci'nin talebesi) (ö. ?), İbnu'l-Kızılci (ö. 1379/1959), İbn Âdem (ö. 1237/1821), Abdurrahîm Nübârî (ö. ?), Abdurrahmân el-Pencevîni (ö. 1319/1901), Hasan, es-Seyyid Ahmed (ö. ?), İbnu'l-Vâjî (ö. 1370/1950), Hûrhûrî (ö. ?), Cevânîrûdî (ö. ?), İpris (ö. ?), Hasan b. es-Seyyid 'Abdulkâdir el-Çûrî (ö. 1322/1909), Biyûrî (ö. ?), Muhammed Hüseyin (ö. ?), İbn Ahmed (ö. ?), Molla es-Seyyid Muhammed Kültepeyi (ö. ?) ve Muhammed Şîrâbâdî (ö. ?). Bunlara ilaveten, Molla Musa el-Celâlî (ö. 2021) de Kızılci'nin eserine bir hâşiyeye kaleme almıştır. Söz konusu çalışma, Kızılci'nin metni üzerine daha önce kaleme alınmış hâşiyelerden istifade edilerek hazırlanmış olması bakımından kapsamlı ve faydalı bir kaynak niteliği taşımaktadır. Ayrıca, eserdeki ifadelerin sade ve anlaşılır bir dille sunulmuş olması da okuyucular açısından erişilebilirliğini artırmaktadır.⁴⁷ Görüldüğü üzere Kızılci'nin hâşiyesi, hem kendi döneminde hem de sonraki yüzyıllarda dilbilimcilerin dikkatini çekmiş ve farklı yönleriyle incelenmeye değer bulunmuştur. Bununla birlikte yapılan araştırmalar, Türkiye'de akademik düzeyde henüz sistematik bir incelemeye konu edilmediğini göstermektedir. Bu durum, eserin sahip olduğu yöntemin tafsilatlı biçimde ele alınması gerektiğini ortaya koymakta ve hâşiyede benimsenen yaklaşımın sistematik bir analizini gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada, Kızılci'nin söz konusu eserinin üslubu ayrıntılı bir biçimde incelenecek, ayrıca müellifin benimsediği yöntem, tespit edilmeye çalışılacaktır.

3. Kızılci'nin Hâşiyesinde Sarf Konularının Ele Alınışı

Kızılci'nin eseri, *Tekmiletu'z-Zencâni*'nin ibarelerini ele alması bakımından sarf ilmi alanında kaleme alınmış bir çalışmadır. Ancak bir hâşiyeye olması hasebiyle sarf ilminin tüm konularını kapsayan müstakil bir eser olmaktan ziyade, çoğunlukla *Tekmiletu'z-Zencâni*'de ele alınan meselelerle paralel bir yapı arz etmektedir. Bu

44 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 31.

45 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 102, 107, 132.

46 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 102.

47 Celâlî'nin bu eseri, *Ta'likât 'alâ Hâşiyati 'Alî el-Kızılci* adıyla 2009 yılında İstanbul'da Sembol Yayınevi tarafından neşredilmiştir.

bağlamda, İbn Mâlik'in sarf ilminde fiillerin çekim ve yapılarını konu edinen *Lâmiyyetu'l-ef'âl* manzumesi, Kızılci'nin üzerine hâşiyeye yazdığı gelenekle aynı ilmî zemini paylaşmaktadır.⁴⁸

Eserin bazı bölümlerinde içerik bakımından, pek çok yerinde ise yöntem açısından üzerine yazıldığı metinden ayrıldığı gözlemlenmektedir. Yöntem açısından ortaya çıkan farklılık son derece tabiidir. Zira Kızılci'nin hâşiyesi, telif edilmesinin temel amacı, yüzeysel düşünme alışkanlığına sahip zihinleri derinleştirmektir. Döneminin kolay ifadelerle alışmış talebelerini zihnen uyandırmak maksadıyla bu tür lügazî ifadelerle başvurmuştur. Nitekim "الحمد لله" cümlesini açıklarken kullandığı، وَالْأَصْلُ مُقَدَّمٌ عَلَيْهِ، لِكَيْتَهُ هُوَ الْأَصْلُ، "هُوَ الْأَصْلُ، وَالْأَصْلُ مُقَدَّمٌ عَلَيْهِ، لِكَيْتَهُ هُوَ الْأَصْلُ،" ifadesi, şerh ile hâşiyeye arasındaki yöntem ayırımı açık biçimde ortaya koymaktadır. Dilciler, Kızılci'nin ilgili ifadelerini daha açık ve anlaşılır kılmak amacıyla çeşitli yorumlara başvurmuşlardır.⁵⁰ Ayrıca *Tekmiletu'z-Zencânî* ibaresinde geçen "مع نسخ بعض عباراته آتيا بخير منها" ifadesindeki "منها" kelimesini açıklarken "التأنيث" "منها" kelimesindeki müennes zamirin, müzekker olan "بعض" kelimesine dönmesi, "بعض" kelimesinin müennes ve müzafun ileyh konumundaki "عبارات" kelimesinin müennesliğini kesbetmesiyle dolaylı biçimde izah edilmektedir. Kızılci, hâşiyesinin birçok yerinde benzer açıklama üslubunu benimsemektedir. Buna karşılık *Tekmiletu'z-Zencânî*'nin telif amacının en belirgin yönü, ez-Zencânî'nin ifadelerinin okuyucu tarafından daha açık ve anlaşılır şekilde kavranmasını sağlamaktır. Bu farklılık, her iki metnin kendine özgü ilmî yöntemlerinden kaynaklanmaktadır. İzleyen bölümlerde ayrıntılı biçimde ortaya konulacağı üzere, Kızılci'nin hâşiyesi, sarf ilminin çeşitli meselelerini sistematik bir biçimde ele almaktan ziyade, *Tekmiletu'z-Zencânî*'nin ibarelerini kendine özgü bir yaklaşımla yorumlamaya odaklanmaktadır. Müellif, ihtiyaç duyduğu ölçüde ve yerinde olmak kaydıyla sarf konularına temas etmektedir. Böylece eser, açıklayıcı ve tamamlayıcı bir nitelik arz etmektedir. Nitekim Kızılci, Üşnüvi'nin ibaresinde yer almayan mâzî fiilin müzekker gaip çoğula bitişik olan elif'in kullanım gerekçesini iki ihtimal üzerinden temellendirmektedir. Birinci ihtimal "ضرب زيد" "ضرب زيد" örneğinde olduğu gibi, çoğul alameti olan vâv ile atıf edatı olarak kullanılan vâv arasındaki farkın belirginleştirilmesidir. İkincisi ise "يدعو" benzeri fiillerde, müfred müzekker sığasında yer alan vâv ile çoğul alameti olarak kullanılan vâv arasındaki karışıklığın giderilmesidir.⁵² Çalışmanın kapsam ve sınırları dikkate alınarak, Kızılci'nin söz konusu hâşiyesinde benimsediği yöntem ayrıntılı bir şekilde incelenecek, eserin metodolojik özellikleri analiz edilecektir.

4. Kızılci'nin Metin Tahlilinde Benimsediği Yöntem

Kızılci, *Tekmiletu'z-Zencânî* şerhinde genellikle son derece veciz bir üslup benimsemiş olup ayrıntılı açıklamalara sınırlı ölçüde yer vermiştir. *Tekmiletu'z-Zencânî*'nin bazı bölümlerini açıklarken yer yer anlaşılması güç ifadelerle başvurmuştur. Bu nedenle, kendi ifadeleri dahi ancak ayrıntılı ve derinlemesine bir incelenme neticesinde tam olarak anlaşılabilir. Bu durum, okuyucuyu ilgili kısımları kavrayabilmek için Kızılci'nin eserine yazılmış diğer hâşiyelere başvurmaya mecbur bırakmaktadır. Kızılci'nin yalnızca bu eserinde değil, diğer çalışmalarında da benzer şekilde özlü ifadeler kullanması, zaman zaman anlaşılmayı güçleştiren ibarelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kızılci'nin yaklaşımı, Abdülkerim el-Muderris tarafından *Ulemâ'unâ fi hidmeti'l-ilm ve'd-dîn* adlı eserinde ele alınmıştır. Muderris, Kızılci'nin birçok ilmî metin üzerine son derece titiz ve ayrıntılı hâşiyeler kaleme aldığı belirtmekte, bazı hâşiyelerin lugaz niteliğinde olup geniş okuyucu kitlesi tarafından anlaşılmasının güç olduğunu ifade etmekle birlikte bu yöntemi benimsemesinin öğrencileri zor durumda bırakmak, onlara karşı ilmî bir gösteriş sergilemek ya da onları ilimden soğutmak gibi bir amaca dayanmadığını vurgulamaktadır. Zira Kızılci, ilmiyle amil, zahid, salih, mütevazı ve merhametli bir âlim olarak tanıtılmaktadır. Muderris'e göre Kızılci'nin bu yöntemi tercih etmesinin temel nedeni, ilim ehli arasında rehabetin yaygınlaşmasıdır. Kızılci, birçok kimsenin derinlemesine anlama çabasına yönelmediğini, yüzeysel kavrayışlarla yetindiğini ve bu durumun ilmin yalnızca bir isimden ibaret kalmasına neden olduğunu gözlemlemiştir. Kaleme aldığı detaylı ve incelikli hâşiyeler aracılığıyla hem bu soruna dikkat

48 Mehmet Sıddık Özalp, "Lâmiyyetu'l-ef'âl Manzumesi", *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 5/1 (Temmuz 2022), 33.

49 Kızılci, *Hâşiyetu'l-Allâme el-Kızılci*, 12.

50 Seyyid Muhammed Hesên Hüseyî İbnü'l-Vâjî, *Hâvâşî 'alâ Kızılci Tasrîfi Mollâ 'Alî* (By: yy., ts.), 352; Molla Musa el-Celâli, *Talîkât 'alâ hâşiyeti'l-Kızılci* (İstanbul: Sembol, 2011), 9.

51 Kızılci, *Hâşiyetu'l-Allâme el-Kızılci*, 18.

52 Kızılci, *Hâşiyetu'l-Allâme el-Kızılci*, 75.

çekmeyi hem de ilim taliplerine derinlikli bir anlayış kazandırmayı hedeflemiştir. Böylece öğrencilerin bilinç düzeyi artmış, yalnızca zahiri anlamlarla yetinen eğitimcilere karşı bir sorgulama ve tatminsizlik duygusu gelişmiş, nihayetinde sahih bir ilim anlayışı yeniden yaygınlık kazanmıştır.⁵³ Kızılci'nin bu yöntemi benimsemesinin temel gerekçesi, medrese öğrencilerinin metinleri yüzeysel bir şekilde okumaları ve anlam açısından derinleşmemeleridir. Bu yaklaşım, sathi düşünce kalıplarını aşmaya teşvik eden ve talebeleri eleştirel okumaya yönlendiren pedagojik bir strateji olarak değerlendirilmelidir.

4.1. İleri Düzeyde Metin Çözümlemesi

Bu başlık altında, Kızılci'nin analiz yönteminin taşıdığı derinlik seçilmiş örnekler eşliğinde ele alınarak araştırmacılara konunun çeşitli boyutlarına dair kapsamlı bir perspektif sunulacaktır.

Kızılci, birçok yerde kapalı yapısıyla öne çıkan ifadeler kullanmaktadır. Bu ifadelerin bir kısmı, neredeyse lügaz niteliğinde olup okuyucunun anlamı çözebilmesi için ciddi bir zihinsel çaba sarf etmesini gerektirmektedir. Örneğin "الحمد لله" ifadesine ilişkin yaptığı şu açıklama son derece dikkat çekicidir: "هُوَ الْأَصْلُ، وَالْأَصْلُ مُقَدَّمٌ" ⁵⁴ "O, asıldır; ancak kendisine kıyasla asıl olan, ona takdim edilmiştir. Bununla birlikte, asıl olan yine odur. Dikkatle düşün!" Bu ifade, klasik lügazlara benzer bir yapı arz etmekte olup taşıdığı anlamı açık ve net şekilde ortaya koymak oldukça güçtür. Hatta klasik literatürde yer alan "müfessir, müfesserden daha kapalıdır" ifadesi, yerinde bir tespit olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, bu türden ifadeleri anlamlandırmak ve yorumlamak, ileri düzeyde dilsel analiz yetkinliği gerektirmektedir. İbnü'l-Vâjî söz konusu ifadeye ilişkin yaptığı değerlendirmede şu açıklamayı sunmaktadır: "الْحَمْدُ الْعُزْفِيُّ الْمُرَادِيُّ لِلشُّكْرِ هُوَ الْأَصْلُ: 'O, asıldır' ifadesiyle kastedilen, lugavî anlamdaki hamd değil, şükürle eşdeğer olan örfî hamddir. Zira nimetlerin artışının temel sebebi bu anlamdaki hamddir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: 'Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam'." ⁵⁵ Buna göre, lugavî hamd (yani genel övgü) kastedilmemektedir. Çünkü nimet artışı, şükürden kaynaklanan bir sonuçtur. Oysa lugavî hamd, bu anlamı tam olarak karşılamamaktadır." ⁵⁶ İbnü'l-Vâjî burada, Kızılci'nin "الحمد لله" ifadesine yönelik açıklamasında geçen "الأصل" vurgusunu, şükürle örtüşen urfî hamd anlamında değerlendirmekte ve nimetlerin artışına sebep olan asıl unsurun bu anlamdaki hamd olduğunu ifade etmektedir. Buna karşılık, "yüceltme amacıyla güzel vasıflarla niteleme" anlamına lugavî hamd, bu kapsamda asıl bir unsur olarak görülmemektedir. Çünkü lugavî anlam, şükürle birebir örtüşmediğinden dolayı nimetlerin artışına doğrudan sebep teşkil etmemektedir. İbnü'l-Vâjî, açıklamasıyla hamd kavramının lugavî ve örfî anlamları arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Ayrıca Kur'ânî deliller ışığında hangi anlamın öncelmesi gerektiğini temellendirmeye çalışmaktadır.

İbnü'l-Vâjî, Kızılci'nin ibaresinde geçen ikinci "الأصل" ifadesini şöyle açıklamaktadır: "أَيُّ الْقَائِنُونَ الْكَلْبِيُّ" "هُوَ كُلُّ أَمْرٍ...، مُقَدَّمٌ عَلَيْهِ، أَيُّ: عَلَى الْحَمْدِ... " ⁵⁷ "Esas olan-yani hadiste geçen 'o, her bir iş...' ifadesindeki genel kural-hamdden öncedir. Yani hamd ifadesinin zikredilmesinden önce gelir." ⁵⁷ Burada "الأصل" kelimesiyle, "Her önemli iş ki besmele ile başlar, sonu kesiktir" anlamındaki hadisin ortaya koyduğu küllî prensip kastedilmektedir. İbnü'l-Vâjî'ye göre bu kaide, "الْحَمْدُ" ifadesine takdim edilmiştir. Ne var ki, dikkat çekilmelidir ki İbnü'l-Vâjî'nin açıklaması da kapalılık açısından Kızılci'nin ibaresinden geri kalmamaktadır. Ona göre, ikinci "الأصل" dan murat, Hz. Peygamber'in "هُوَ اللَّهُ فَهُوَ" ⁵⁸ Bu yoruma göre birinci "الأصل" ifadesiyle "كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَمْ يُبْدَأْ فِيهِ بِبِسْمِ اللَّهِ فَهُوَ أَقْطَعُ" ⁵⁸ "Her önemli iş ki besmele ile başlama ilkesidir." ⁵⁸ Bu yoruma göre birinci "الأصل" ifadesiyle örfî anlamda hamd, ikinci "الأصل" ile ise besmele kastedilmektedir. Böylece sade bir anlatımla "وَالْأَصْلُ مُقَدَّمٌ" ⁵⁸ "وَالْأَصْلُ مُقَدَّمٌ" ifadesiyle murat edilen şey, "الْحَمْدُ" kelimesinin lafzen besmeleden sonra gelmesidir. Görüldüğü üzere İbnü'l-Vâjî, Kızılci'nin "الحمد لله" ifadesine ilişkin yaptığı açıklamada geçen "الأصل" terimini, hadislerde yer alan genel bir prensiple ilişkilendirmektedir. Özellikle, "Her iş ki besmele ile başlar..." şeklinde bilinen

53 Muderris, 'Ulemâ 'unâ fi Hidmeti'l- 'ilm ve'd-dîn, 396-397.

54 Kızılci, Hâşiyetu'l- 'Allâme el-Kızılci, 12.

55 İbrahim, 14/7.

56 İbnü'l-Vâjî, Havâşî 'alâ Kızılci Taşrif-i Mollâ 'Ali, 352.

57 İbnü'l-Vâjî, Havâşî 'alâ Kızılci Taşrif-i Mollâ 'Ali, 352.

58 Söz konusu hadisin tahriri için bk. Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mâce, es-Sünen, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyi, ts.), 1/610; Ebü Hâtim Muhammed b. Hibbân, Şahîhu İbn Hibbân, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Muessesetu'l-Risâle, 1988), 1/173.

hadise doğrudan bir gönderme yapılmakta ve bu hadisteki tertip esas alınarak bismelenin hamdden önce geldiği ifade edilmektedir. Bu değerlendirme, lafzî bir sıralamadan ziyade, tertip ve öncelik ilişkisine dayalı bir anlam taşımaktadır. İbnü'l-Vâjî, bu açıklamasını sunduktan sonra Kızılıcî'nin ilgili ifadesinin şu şekilde de yorumlanabileceğini belirtmektedir: *“أَوِ الْمَرَادُ: الْحَمْدُ هُوَ الْأَصْلُ هُنَا؛ لِأَنَّهُ مُبْتَدَأٌ، أَوْ لِأَنَّ الْمَقَامَ مَقَامَهُ. وَالْأَصْلُ، وَهُوَ اللَّهُ”* *“Veya burada 'asıl olan hamddir' ifadesiyle kastedilen, hamdin cümlede mübtada olması yahut bağlam itibarıyla uygun düşen ifade olmasıdır. Ancak gerçek anlamda asıl olan Yüce Allah'tır ve hamde takdim edilmiştir. Zira Yüce Allah, hamdi ve diğer cevher ile arazları var eden olduğu için asıldır.”* Bu açıklamaya göre, birinci “الأصل” ifadesiyle kastedilen “الحمد”dür. Zira bu kelime, ya cümlede mübtada konumunda bulunması sebebiyle, ya da makamın hamd makamı olması nedeniyle “asıl” sayılmaktadır. İkinci “الأصل” ise Yüce Allah'tır. Çünkü o, sadece hamdı değil, tüm cevher ve arazları da var edendir. Dolayısıyla burada “الحمد” ve “الله” kavramları farklı açılardan “asıl” kabul edilmekte, bu farklı yönler yapılan vurgular aracılığıyla çok yönlü bir anlam yapısı ortaya konulmaktadır. Kızılıcî'nin bu tür ifadeleri, onun analiz yönteminin ne derece derinlikli ve çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Bu yöntem, metinler üzerinde yüzeysel bir okuma yerine, anlamın derinliklerine inen çok yönlü bir çözümleme çabasını zorunlu kılmaktadır. Bu da onun ilmi yaklaşımının temel karakteristiklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Son dönem âlimlerinden Molla Musa el-Celâlî (ö. 2021),⁵⁹ Kızılıcî'nin *“هُوَ الْأَصْلُ، وَالْأَصْلُ مُقَدَّمٌ عَلَيْهِ، لِكِنَّهُ هُوَ الْأَصْلُ، تَأَمَّلْ”* ifadesine kaleme aldığı hâşiyede yer vermiş ve bu ibarenin dört farklı şekilde yorumlanabileceğini belirtmiştir.⁶⁰ Birinci ihtimale göre, ibarenin başında geçen “الأصل” kelimesiyle kastedilen, “الحمد لله” şeklindeki isim cümlesidir. Zira isim cümlesi, süreklilik ve sabitlik ifade ettiği için, fiil cümlesine nispetle asıl kabul edilmektedir. Devamında gelen “والأصل مقدم عليه” ifadesiyle de yine isim cümlesi kastedilmektedir. Bu nedenle bazı dilciler, “الحمد لله” yerine “حمدت الله حمدا” şeklindeki fiil cümlesini tercih etmişlerdir. Ancak Kızılıcî, “لكنه هو الأصل” ifadesiyle, Kur'an-ı Kerim'in isim cümlesiyle başlamış olmasına dikkat çekerek asıl olanın bu cümle olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla üçüncü “الأصل” kelimesiyle de yine isim cümlesi olan “الحمد لله” kastedilmiştir.⁶¹

İkinci ihtimale göre, *“هُوَ الْأَصْلُ، وَالْأَصْلُ مُقَدَّمٌ عَلَيْهِ، لِكِنَّهُ هُوَ الْأَصْلُ، تَأَمَّلْ”* ifadesinde geçen ilk iki “الأصل” kelimesiyle kastedilen, vacibu'l-vücûda delalet eden الله lafzıdır. Kızılıcî, bazı âlimlerin ifadelerinde “الله الحمد” şeklinde “الله” lafzını “الحمد” kelimesinden önce zikretmelerine dayanarak, “والأصل مقدم عليه” ifadesiyle bu tercihe işaret etmektedir.⁶² Ancak hamd makamının gerekliliği ve bağlamın hamd etrafında şekillenmesi sebebiyle, ibarenin üçüncü “الأصل” kelimesiyle “الحمد” kastedilmiştir. Müellif, bu vurguyu güçlendirmek amacıyla *“لكنه هو الأصل”* ifadesine yer vermiştir.⁶³

Üçüncü ihtimale göre, söz konusu ibarede yer alan üç الأصل kelimesi de “الحمد” anlamına gelmektedir. Bu kapsamda “هو الأصل” ifadesiyle, “الحمد” kelimesinin mübtada olması dolayısıyla cümlede başında yer almasının asıl olduğu ifade edilmiştir. Ancak Kızılıcî, “الله” lafzının zati bir hakikate delalet etmesi hasebiyle, “الحمد” kelimesinden önce gelmesini gerekçelendirmek amacıyla “والأصل مقدم عليه” cümlesine yer vermiştir.⁶⁴

Dördüncü ihtimale göre, ibarede geçen birinci “الأصل”, isim cümlesini ifade etmektedir. Çünkü isim cümlesi, süreklilik ve kesinlik anlamlarını taşıdığından, hamd makamında asıl kabul edilmektedir. Müellifin “الحمد” ifadesini kullanmaktaki amacı, geçici ve yenilenen bir fiili değil, süreklilik ve kalıcılık niteliği taşıyan bir durumu vurgulamaktır. Bu da ancak isim cümlesiyle ifade edilebilir. Cümlede geçen ikinci “الأصل” ise fiil cümlesine işaret etmektedir. Bundan böyle “والأصل مقدم عليه” ifadesiyle, “الحمد” kelimesinin aslının *“حمدت الله”*

59 Molla Musa el-Celâlî, Doğubayazıtlı bir alim olup fıkıh, kelâm, tefsir, tasavvuf ve edebiyat gibi farklı alanlarda kaleme aldığı çok sayıda eserle temayüz etmiştir. Celâlî, medrese geleneği içinde dikkate değer bir ilmi canlılık oluşturmuş, sahip olduğu birikimi hacimli telifleriyle ilim dünyasına aktarmıştır. Molla Musa el-Celâlî ve eserleri hakkında bilgi almak için bk. M. Salih Geçit, “Celali ve Kürtçe Mevlit Üzerindeki Şerh Çalışması”, *Şırnak: Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevi Sempozyumu Bildirileri*, haz. İbrahim Baz (İstanbul: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2014); Mehmet Seyid Geçit, *Celâlî'nin (1938-2021) Hayatı, Eserleri ve Tefsir Çalışmaları* (İğdır: Uluslararası Aras Havzası Uleması ve Tarihi Şahsiyetleri Sempozyumu, 2021), 302-319; Mahmut Tekin, “Klasik Nahivde Bir Tenkit Üslubu: Molla Musa el-Celâlî'nin Çârperdi'ye Yöneltilmiş Eleştirilerin Analizi”, *İslami İlimler Dergisi* 41 (Kasım 2025), 118.

60 Celâlî, *Ta'liqât 'alâ Hâşiyati 'Ali el-Kızılıcî*, 9.

61 Celâlî, *Ta'liqât 'alâ Hâşiyati 'Ali el-Kızılıcî*, 9.

62 Bu görüş, *Kitâbu funûn'l-muhtelifa* adlı eserinde de aynen yer almaktadır. Bk. Şeyh Saffetullah el-Ohîni, *Kitâbu funûn'l-muhtelifa* (Ankara: Seyda Yayınları, 2019), 682.

63 Celâlî, *Ta'liqât 'alâ Hâşiyati 'Ali el-Kızılıcî*, 9.

64 Celâlî, *Ta'liqât 'alâ Hâşiyati 'Ali el-Kızılıcî*, 9.

“الله حمداً” şeklindeki fiil cümlesi olduğu belirtilmektedir. Fiil ve failden oluşan “حمدت” ifadesi cümleden çıkarıldıktan sonra, geçici ve yenilenen bir eylemi ifade eden “حمداً” kelimesindeki fetha, isme dönüştürülerek süreklilik ve sabitlik anlamı taşıyan ötreye değiştirilmiş, ardından umum ifade etmesi amacıyla başına harf-i ta'rîf getirilmiştir. Son olarak cümlede yer alan üçüncü “الأصل” ifadesiyle yeniden “الحمد” kastedilmektedir. Çünkü “الحمد”, mastar olduğu için asıl kabul edilmekte, ondan türeyen fiil ise ona nispetle fer' sayılmaktadır.⁶⁵

İbnü'l-Vâjî ile Molla Musa el-Celâlî'nin, Kızılci'nin söz konusu ifadesi çerçevesinde ortaya koydukları yorumlar karşılaştırıldığında, İbnü'l-Vâjî'nin açıklamalarının daha kapalı bir yapıya sahip olduğu ve kapsamlı yoruma ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbnü'l-Vâjî, değerlendirmelerinde doğrudan ve açık ifadelerle başvurmak yerine Kur'ân ve sünnette çeşitli göndermeler yapmakta ve bu göndermeler doğrultusunda bazı anlam çıkarımlarında bulunmaktadır. Ayrıca Kızılci'nin ifadelerini felsefe ve kelam ilimlerine ait belirli kavramlarla izah etmeye çalıştığı da müşahede edilmektedir. Bu yaklaşım, onun değerlendirmelerine daha teorik ve disiplinler arası bir boyut kazandırmaktadır. Buna karşılık Molla Musa el-Celâlî'nin değerlendirmeleri ise nispeten daha açık, sistematik ve sade bir dil kullanımıyla öne çıkmaktadır. Celâlî'nin yorumlarında Kur'ân ve sünnetten doğrudan çıkarımlara yer verilmediği, bunun yerine geçmişte bazı dilciler tarafından dile getirilen görüşlerin izini sürdüğü anlaşılmaktadır. Celâlî'nin yaklaşımı, daha çok lafız üzerine kurulu ve nahiv ağırlıklı bir değerlendirme biçimi sergilemektedir. Dolayısıyla klasik dilbilim anlayışına dayanan bir çizgi izlemektedir.

Kızılci'nin yukarıda ele alınan ibaresi incelendiğinde, son derece zengin anlam düzeylerine ve kapalı bir üsluba sahip ifadeler kullandığı açıkça görülmektedir. Öyle ki söz konusu ifadeye ilişkin açık, net ve kesin bir yoruma ulaşmak neredeyse imkânsız görünmektedir. Nitekim bu ibareye dair hâşiyeye kaleme alan İbnü'l-Vâjî ve Molla Musa el-Celâlî gibi seçkin âlimler dahi, Kızılci'nin kastettiği anlamı tam olarak tespit edemediklerinden, metni birden fazla tevil ihtimali çerçevesinde yorumlama yoluna gitmişlerdir. Bu durum, Kızılci'nin dilinin dikkate değer bir derinlik ve yüksek düzeyde bir yorum esnekliği arz ettiğini ortaya koymaktadır. İfadenin yalnızca bir satırını açıklayabilmek için birkaç sayfaya yayılan tafsilatlı değerlendirmelere ihtiyaç duyulması, onun ilmî üslubunun hem yüksek düzeyde soyutlamaya dayandığını hem de karmaşık bir düşünsel arka plana sahip olduğunu göstermektedir. Kızılci, dil ilmi sahasındaki yetkinliği ve keskin zekâsıyla tanınmakta olup düşüncelerini aktarırken çoğu zaman akli temellendirmelere başvurmaktadır. Bu yöntem, metinlerinde sıklıkla karşılaşılan bir özellik olup klasik hâşiyeye geleneği içerisindeki özgün yerini de pekiştirmektedir. Bu denli girift bir ifade tarzı, bir yandan dönemin ilmî geleneklerine ışık tutarken, diğer yandan Kızılci'nin disiplinli düşünme biçimini anlamak bakımından araştırmacılara derinlemesine bir inceleme fırsatı sunmaktadır. Dolayısıyla onun eserleri, yalnızca gramer meselelere odaklanan metinler olmanın ötesinde, klasik Arap dilinin felsefî boyutlarına dair önemli açılımlar içeren çok yönlü ilmî kaynaklar arasında değerlendirilmelidir.

4.2. İleri Düzeyde Sarf Çözümlemesi

Kızılci'nin hâşiyesinde ele alınan kelimelerin farklı açılardan tahlil edildiği görülmektedir. Bu çerçevede, bazı kelimelerin sarf ilmi kapsamında incelendiğine de rastlanmaktadır. Nitekim *Tekmiletu'z-Zencâni*'de geçen “كراهية” kelimesine dair Kızılci'nin yaptığı kısa fakat anlam bakımından son derece yoğun açıklama, bu yaklaşımının dikkat çekici bir örneğini teşkil etmektedir.⁶⁶ Kızılci, bu kelimeyi değerlendirirken şu ifadeye yer vermektedir: “الْبَاءُ مَصْدَرِيَّةٌ، لَا مَصْدَرِيَّةٌ”.⁶⁷ Arap dilinde mastar olmayan bir kelimeye mastar anlamı kazandırmak için genellikle kelimenin sonuna şeddeli yâ ve kapalı tâ (è) eklenerek “mastar-ı snâî” (yapay mastar) türünden kelimeler oluşturulur. Ancak “كراهية” kelimesinde yer alan yâ harfi, bu kelimenin aslî unsurlarından biridir ve sonradan mastar oluşturmak amacıyla eklenmiş değildir. Kızılci, “الْبَاءُ مَصْدَرِيَّةٌ” ifadesiyle yâ harfinin kelimenin kök yapısına ait olduğunu, dolayısıyla burada yapay bir mastar formunun söz konusu olmadığını belirtmektedir. Hemen ardından gelen “لَا مَصْدَرِيَّةٌ” ifadesiyle ise kelimenin mastariyetinin yâ harfi aracılığıyla gerçekleşmediğini, yani mastar olma niteliğinin kelimenin tabii yapısından kaynaklandığını vurgulamaktadır.⁶⁸ Hiç şüphesiz Kızılci'nin hâşiyesinde bu örneğe benzer, biçimsel olarak kısa fakat içerik bakımından çok kapsamlı açıklamalara sıklıkla rastlanmaktadır.

65 Celâlî, *Ta'likât 'alâ Hâşiyati 'Ali el-Kızılci*, 10.

66 Üşnüvi, *Taşrifü'l-'Allâme*, 34.

67 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 34.

68 Bk. Ohîni, *Kitâbu funûni'l-muhtalifa*, 687.

4.3. Münazara İlimine Yaklaşımı

Kızılci'nin *Tekmiletu'z-Zencânî*'de yer alan kelimeleri değerlendirirken yalnızca nahiv veya sarf alanında kalmadığı, aynı zamanda kelimenin ilişkili olduğu diğer ilmî disiplinlere de temas ettiği görülmektedir. Bu yaklaşımı, dille ilgili çözümlenmelerinin disiplinler arası bir mahiyet taşıdığını ortaya koymaktadır. Nitekim Kızılci, Üşnüvî'nin " ... وَأَوْلَاهَا لِلْمُبْتَدِئِينَ تَقْرِيْبًا... " *Zencânî'nin sarf risâlesi, bu ilim dalında tertip bakımından en güzel muhtasar eserlerden biri ve başlangıç seviyesindeki talebeler için en elverişli olanı kabul edildiğinden...*"⁶⁹ şeklindeki ifadesinde geçen تقريبا kelimesini değerlendirirken, bu kelimenin münazara ilminde teknik bir terim olarak kullanıldığına dikkat çekmektedir. Kızılci, اللُّغَةُ " فِي الْمَعْنَى " "Lügat anlamı itibarıyla maruf olup istilâhî anlamda ise delilin iddia edilen hususa tatbik edilmesidir"⁷⁰ ifadesiyle, "تقريبًا" kelimesinin terminolojik anlamına işaret etmektedir.⁷¹ Her ne kadar münazara ilmini doğrudan zikretmese de verdiği tanımın bu ilme ait olduğu ve söz konusu kelimeyle "iddianın delille temellendirilmesi" anlamın kastedildiği anlaşılmaktadır.⁷² Bu yorum, Kızılci'nin Üşnüvî'nin kullandığı kelimeleri ne derece derinlikli ve çok yönlü bir şekilde incelediğini göstermektedir. Zira ilk bakışta "تقريبًا" kelimesi, eserin başlangıç seviyesindeki öğrencilere konuları anlaşılır ve sade bir dille sunmayı hedeflediğini ifade eden, sıradan bir kullanım gibi görünmektedir. Ancak Kızılci'nin işaret ettiği anlam, bu ifadenin kapsamında anlatım derinliği katmakta ve metne yeni bir boyut kazandırmaktadır. Kızılci'ye göre eser, yalnızca ilmî meseleleri aktarmakla kalmamakta, aynı zamanda ileri sürülen görüşleri delillerle temellendirme çabası da gütmektedir. Zencânî, sarf ilminin temel konularını okuyucuya sunarken bunları mümkün olduğunca delillerle desteklemeye çalışmaktadır. Bu durum, Kızılci'nin metni ele alırken benimsediği derinlikli yaklaşımın nasıl işlediğini gösteren bir örnek niteliğindedir.

4.4. İleri Düzeyde İ'râb Çözümlemesi

Kızılci'nin *Tekmiletu'z-Zencânî*'de geçen ifadeleri şerh ederken kullandığı yöntemin, bu ibareleri dilbilgisel açıdan ele alırken de benzer bir titizlikle sürdürüldüğü göze çarpmaktadır. Onun, kelimeleri sadece anlam boyutuyla değil, aynı zamanda cümledeki konumlarını ve sentaktik görevlerini de derinlemesine incelediği görülmektedir. Ancak bu tür tahliller, her okuyucu ya da araştırmacının kolaylıkla anlayabileceği açıklıkta değildir. Kızılci'nin yorumları, çoğu zaman ileri düzeyde Arap diline vukufiyet gerektirdiğinden, üzerine yazılan hâşiyelere başvurmada bu ifadeleri anlamaya çalışmak oldukça güç bir çaba anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, yönteminin daha iyi anlaşılabilmesi için örnekler eşliğinde bir değerlendirme yapılması uygun olacaktır. Üşnüvî'nin *Tekmiletu'z-Zencânî* adlı eserinin başında, onu telif etme gerekçesini ifade ettiği cümlelerden biri şu şekildedir: مَعَ نَسْخِ بَعْضِ عِبَارَاتِهِ "Onun faydalarını tamamlayacak hususları eklemeyi, içerdiği özgün bilgilerin kapsamını genişletecek ilavelerde bulunmayı; ayrıca bazı ifadelerini, onlardan daha nitelikli olanlarıyla değiştirmeyi amaçladım".⁷³ Kızılci, bu ibarede geçen آتِيَ kelimesinin cümle içerisindeki nahvî konumunu açıklığa kavuşturmak amacıyla şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "قَوْلُهُ: آتِيَ، حَالٌ مِنَ الْفَاعِلِ، أَوْ الْمَفْعُولِ الَّذِي لِعَيْرٍ مَن هِيَ لَهُ، أَوْ مَمَّنْ هِيَ لَهُ، فَتَدَبَّرْ " *Atiyen kelimesi, ya faile veya mefulü hâl konumundadır. (Buradaki) Hâl ögesi, ya hakiki veya hükümdir. Bu ihtimaller üzerinde dikkatlice düşün*".⁷⁴ Görüldüğü üzere Kızılci'nin açıklaması oldukça girift bir yapı arz etmekte olup tek bir yoruma indirgenemeyecek farklı ihtimallere işaret etmektedir. İlk olarak, onun "حَالٌ مِنَ الْفَاعِلِ" şeklindeki değerlendirmesi ele alınacak olursa, burada kastedilen failin ne olduğu sorusu gündeme gelir. Bu çerçevede, söz konusu ifadedeki failden maksadın, ibarede geçen "نَسْخَ" kelimesinin faili olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu kelime mefulü olan "بَعْضَ" kelimesine muzâf yapılmış bir mastar olup faili hazfedilmiş olan mütekellim yâ'sıdır. Cümlelerin takdiri şu şekilde yapılabilir: "مَعَ نَسْخِ بَعْضِ الْعِبَارَاتِ، حَالٌ كَوْنِي آتِيَ بِخَيْرٍ مِنْهَا" *Bazı ifadeleri, onların yerine daha nitelikli olanlarını getirmek üzere değiştirmem halinde*". Kızılci'nin değerlendirmesinde geçen "أَوْ الْمَفْعُولِ" ifadesi ise birden fazla yoruma kapı aralamaktadır. Bunlardan ilki, burada kastedilen mefulün "نَسْخَ" mastarının mefulü olan بَعْضَ kelimesi olduğudur. Bu varsayımınla cümlelerin takdiri şu şekilde yapılabilir:

69 Üşnüvî, *Taşrifü'l-'Allâme*, 15-16.

70 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 16.

71 Abdullah b. es-Seyyid Muhammed el-Huseynî el-Berzencî, *Şarhu'l-Kızılciyyât 'alâ Taşrifî Mollâ 'Ali (Mahtut)*, 8.

72 Bk. Mehmed Efendi Saçaklızâde, *el-Velediyye fi âdâbi'l-bahs ve'l-munâzara* (Lübnan: Dâru Nûri's-Sabâh, 2012), 110-111.

73 Üşnüvî, *Taşrifü'l-'Allâme*, 17-18.

74 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 18.

“مَعَ نَسْخِي بَعْضَ الْعِبَارَاتِ، حَالٌ كَوْنٍ بَعْضِ الْعِبَارَاتِ آتِيًا بِخَيْرٍ مِنْهَا” “Bazı ifadeleri, onların yerine daha nitelikli olanların gelmesi durumu söz konusu olmak üzere değiştirmem ile birlikte.”⁷⁵

Kızılıcî'nin “قَوْلُهُ: آتِيًا، حَالٌ مِنَ الْفَاعِلِ، أَوْ الْمَفْعُولِ الَّذِي لِعَبْرٍ مَنْ هِيَ لَهُ، أَوْ مِمَّنْ هِيَ لَهُ، فَتَدَبَّرَ” ifadesinde geçen ism-i mevsul olan “الذِي” kelimesinin cümledeki konumu, araştırmacı açısından oldukça girift ve kapalı bir yapı arz etmektedir. Zira bu ism-i mevsul, fail ve mefûl kelimelerinden sonra geldiği için, ilk bakışta onların sıfatı olduğu şeklinde bir kanaat oluşabilir. Ancak durum bu şekilde değildir. Zira الذِي حال lafzının sıfatı konumundadır. Burada Kızılıcî'nin dikkat çekmek istediği temel nokta, hâl teriminin de tıpkı sıfat gibi hakiki ve hükmi olmak üzere iki kısıma ayrıldığıdır.⁷⁶ Nitekim “جاءني زيد راکبا أبوه” örneğinde “binme” hali, zahiren “زيد”e ait görünse de anlam bakımından onun babasına aittir. Nahiv kuralları gereği “راکبا” kelimesi, Zeyd'in hâli olarak değerlendirilse de gerçek anlamda babasına aittir. Buradan hareketle Kızılıcî'nin de ifade ettiği üzere, Üşnüvî'nin ibaresinde geçen “آتيا” kelimesi, hem hakiki hem de hükmi bir hal olarak değerlendirilebilir. Ancak Kızılıcî, bunun hangi durumda hakiki, hangi durumda hükmi olacağına ilişkin bir açıklamada bulunmamaktadır. Şayet “آتيا” kelimesi, mastar formundaki “نسخ” kelimesinin mefulü olan “بعض عباراته” ifadesinden hâl yapılırsa, bu durumda hükmi bir hâl söz konusu olacaktır. Cümlenin takdiri şu şekilde olacaktır: “حَالٌ كَوْنٍ بَعْضِ الْعِبَارَاتِ آتِيًا بِخَيْرٍ مِنْهَا”. Burada hâlin hükmi olmasının gerekçesi, daha nitelikli ifadeleri getirenin müellif değil, “بعض العبارات”in kendisi olmasıdır. Bu durumun temel nedeni, müellifin ilgili işlemi doğrudan gerçekleştirmek yerine, söz konusu ifadeler aracılığıyla dolaylı olarak yapmasıdır. Diğer taraftan “آتيا” kelimesi, “نسخ” kelimesinin hazfedilmiş faili olan mütekellim yâ'sından hâl yapılırsa, bu durumda hâl doğrudan fiili gerçekleştiren kişiye ait olduğundan, hükmi değil, hakiki hâl olur. Bu durumda da cümlenin takdiri şu şekildedir: “حَالٌ كَوْنِي آتِيًا بِخَيْرٍ مِنْهَا”. Nitekim Üşnüvî'nin ibaresinde yalnızca bir fail ve meful değil, birden fazla fail ve meful unsuru yer almaktadır. Kızılıcî'nin çoklu ihtimallere dikkat çekmek üzere cümlesinin sonunda kullandığı “فتدبر” ifadesi, okuyucunun ihtimaller üzerinde derinlemesine düşünmesi gerektiğine dair bir uyarı niteliğindedir. Bu duruma, İbnü'l-Karadâğî'nin Üşnüvî'nin eserine yazdığı hâşiyesinde açıkça değinilmiş olması da dikkat çekicidir.⁷⁷ Bu çerçevede آتيا kelimesi, sadece “نسخ” kelimesinin faili açısından değil, aynı zamanda Üşnüvî'nin ibaresinde geçen “أزدت” veya “أضمت” fiillerinin failleri açısından da hâl olabilir. Aynı şekilde “آتيا”, söz konusu kelimelerin mefulleri açısından da hâl olarak değerlendirilebilir. Kızılıcî'nin her bir ifadesinin farklı şekillerde yorumlanmaya elverişli olduğunu ve kelimelerin anlamı genişletecek biçimde kurgulandığını göstermektedir. Sonuç olarak, “حَالٌ مِنَ الْفَاعِلِ” ifadesiyle Kızılıcî'nin dört farklı fail ihtimalini; “أَوْ الْمَفْعُولِ” ifadesiyle de dört ayrı meful ihtimalini kastettiği anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımı, dilsel analizlerinde yalnızca gramer kurallarını değil, aynı zamanda derin semantik çözümlenmeleri de dikkate aldığını göstermektedir.

4.5. Farsça Temelli Metin İnceleme Stratejisi

Kızılıcî'nin *Tekmiletu'z-Zencânî* üzerine kaleme aldığı hâşiyesinin üslubu genel itibarıyla oldukça girift bir yapı arz etmektedir. Özellikle bazı yerlerde ele aldığı Arapça ibareleri Farsça ifadelerle açıklamaya yönelmesi, metnin anlaşılmasını okuyucu açısından daha da güçleştirmektedir. Zaten Arapça izahlarında dahi zaman zaman kapalılık söz konusuysen, buna bir de Farsça açıklamalar eklendiğinde, takip edilmesi oldukça zor bir anlatım ortaya çıkmaktadır. Bu duruma örnek teşkil edecek bir pasajda Kızılıcî, *Tekmiletu'z-Zencânî* metninde geçen “والصلاة والسلام على خير خلقه” ifadesindeki “خير” kelimesini değerlendirirken, açıklamasını Farsça olarak şu şekilde yapmaktadır: “نبيي، ونبيك شذن، ونبيك، ونبيكتر”.⁷⁸ Bu ifadelerle Kızılıcî, “خير” kelimesine ilişkin dört farklı anlatım ihtimalini Farsça olarak ortaya koymaktadır. İlk olarak “نبيي” (iyilik) kelimesiyle “خير”in bir ism-i mastar olarak kullanıldığına işaret eder. Farsçada şeddesiz yâ harfi, bir kelimenin mastar olduğunu göstermek için kullanılabilir. Bu kapsamda “نبيي” lafzı, aslında mastar olmayan bir kelime olup söz konusu yâ harfi vasıtasıyla mastar haline getirilmiştir. Buna göre “خير”, burada “iyilik” anlamında, soyut bir kavramı ifade eden isim olarak değerlendirilmiştir. İkinci olarak Kızılıcî, “نبيك شذن” (iyi olmak) ifadesini kullanarak “خير” kelimesini yine mastar anlamında ele almaktadır. Farsçada “شذن” (olmak) eki, mastar olmayan bir kelimeyi mastar yapmak için kullanılır. Normalde Farsçada mastarlar genellikle “تن” ya da “دن”

75 Tafsilatlı bilgi için bk. Şeyh Ömer b. el-Karadâğî, *Hâşiyetu'l-Allâmeti'l-Karadâğî* (İstanbul: Hâşimî Yayınevi, 2014), 18; Celâli, *Ta'likât 'alâ Hâşiyati 'Ali el-Kızılıcî*, 16.

76 Sâdullah el-Berde'i, *Hedâi Kü'd-deKâiK* (İstanbul: Sâlah Bilici Yayınları, 1992), 181-182.

77 İbnü'l-Karadâğî, *Hâşiyetu'l-Allâmeti'l-Karadâğî*, 18.

78 Kızılıcî, *Hâşiyetu'l-Allâmeti'l-Kızılıcî*, 13.

belirtmektedir.⁸³ Bu örnekte atıf harfi olan vâv, “الْحَجْرَةَ” kelimesini “الدَّارِ” üzerine, “عَمْرُو” kelimesini ise “زَيْدٌ” üzerine atfetmiştir. Ancak burada dikkat çekici olan husus, her iki kelimenin de amilinin birbirinden farklı olmasıdır: “زَيْدٌ” kelimesinin amili ibtida, “الدَّارِ” kelimesinin amili ise “فِي” cer harfidir. Bununla birlikte her iki mecrûr unsurun (الدار ve الحجره) cümle başında yer alması ve yapı bakımından birbirine benzemesi, böyle bir atfı mümkün kılmıştır. Bu tür bir kullanım ise dilciler nezdinde istisnaî bir örnek olarak değerlendirilmiştir. Kızılci, *Tekmiletu'z-Zencâni*'de geçen bazı ifadeleri açıklarken doğrudan izah etmek yerine, kimi zaman bu tür meşhur nahiv örneklerine atıf yaparak açıklamalarını dolaylı yoldan gerçekleştirmeyi tercih etmektedir. Nitekim *Tekmiletu'z-Zencâni*'de geçen ifade, bu yöntemle örnek teşkil etmektedir: “ثُمَّ اعْلَمْ: أَنَّ أَصُولَ الْإِسْمِ تَكُونُ ثَلَاثَةً: شُنُو دَا بِلْمَلِسِيْنَ كِي: إِسْمَلِيْنَ كَوِّ حَرْفَلِي (asılları) en az üçtür; daha azı olmaz. Dört ve beş harfli de olabilir; fakat bu sayının üzerine çıkmaz. Fiillerin kökleri ise üç harften ibarettir...”⁸⁴ Kızılci, bu pasajda geçen وَالْفِعْلُ ibaresini açıklarken yalnızca şu kısa örneği vermekle yetinmektedir: “كَفِي الدَّارِ”⁸⁵ “زَيْدٌ، وَالْحَجْرَةَ عَمْرُو”⁸⁶ Kızılci, farklı iki amilin etkisindeki mamullere yapılan atfın belirli şartlar altında geçerli olabileceğine işaret etmektedir.⁸⁵ Zira metindeki “وَالْفِعْلُ” kelimesi, muzâfun ileyh konumundaki “الاسم” kelimesine atfedilmiştir. Buna karşılık “تَكُونُ ثَلَاثَةً” ifadesi ise “أَنَّ” edatının haberi konumundadır. Dolayısıyla “الاسم” kelimesinin amili muzâf, “تَكُونُ ثَلَاثَةً” ifadesinin amili ise “أَنَّ” edatıdır.⁸⁶ Bu durumda, söz konusu iki mamulün farklı amillere bağlı olması nedeniyle bu tür bir atıf, genel kurallar çerçevesinde caiz görülmesi de yukarıda zikredilen örnekte olduğu gibi bazı şartlar sağlandığında istisnaî olarak kabul edilmektedir. Özellikle hem matuf hem de matufun aleyhin cümle başında yer alması ve yapı bakımından bir bütünlük arz etmesi, bu tür atfı geçerli kılmaktadır. Kızılci'nin örneği, yalnızca söz konusu bağlamda değil, hâşiyesinin çeşitli yerlerinde de karşılaşılan bir yöntemdir. Dille ilgili birtakım karmaşık meseleleri açıklarken doğrudan çözüm sunmak yerine, okuyucuyu meşhur dil kuralları ve örnekleri aracılığıyla dolaylı biçimde yönlendirmeyi tercih etmektedir. Ancak bu yaklaşım, Arap dili konusunda yeterli düzeye ulaşmamış bir okuyucu açısından metnin anlaşılmasını zorlaştırabilir. Zira Kızılci, çoğu zaman ilgili kuralı açıkça belirtmeksizin, yalnızca örneği vermekle yetinmekte ve okuyucunun mezkûr kurula vakıf olduğunu varsaymaktadır. Bu durum, yöntemini klasik dilciliğin ileri düzeydeki okuyucularına hitap eden bir mahiyet kazandırmaktadır.⁸⁷

4.7. Müellifi Eleştirilerden Koruma Amacı Taşıyan Açıklama Stratejileri

Kızılci'nin, *Tekmiletu'z-Zencâni*'de geçen bazı ibareleri dikkatli bir analiz süzgecinden geçirerek açıklığa kavuşturduğu görülmektedir. Hâşiyesinde, bu yöntemi yansıtan pek çok açıklamaya yer vermiştir. Ancak çalışmanın kapsamını aşmamak adına burada yalnızca bir örnekle yetinilecektir. *Tekmiletu'z-Zencâni* müellifi, eserinin mukaddimesinde salat ve selam ifadesini şu şekilde dile getirmektedir: “وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى خَيْرِ خَلْقِهِ”⁸⁸ “مُحَمَّدٍ وَإِلَيْهِ أَجْمَعِينَ”⁸⁹ “Allah'ın salat ve selamı, mahlûkatının en hayırlısı olan Hz. Muhammed'e ve onun tüm aline olsun.”⁸⁸ Bu ibarede dikkat çeken husus, müellifin Hz. Peygamber'e ve onun aline salat ve selam getirmiş olmasına rağmen sahabeyi ayrıca zikretmemiş olmasıdır. Bu durum, özellikle hadis ve siyer literatüründe sahabenin anılmasına büyük önem atfeden çevreler nezdinde eleştiriye açık bir hal alabilir. Kızılci ise müellifi muhtemel eleştirilerden korumak ve meseleyi açıklığa kavuşturmak amacıyla iki farklı izah sunmuştur. İlk açıklamasında şu ifadelerle yer verir: “بُرَادَا مِنْ الْأَلِّ الْأُمَّةُ؛ فَلَا يَرْدُ فُصُورُ تَرْكِ الْأَصْحَابِ”⁸⁹ “Burada ‘âl’ kelimesinden murat ümmettir. Bu durumda sahabenin ayrıca anılmaması bir eksiklik olarak değerlendirilmez.”⁸⁹ Bilindiği üzere, “الْأَلِّ” kelimesinin kapsamı konusunda İslam âlimleri arasında çeşitli görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bazı âlimlere göre bu kelime, yalnızca Peygamber'in ailesini kapsarken, bazıları ise anlamını daha geniş yorumlayarak tüm ümmeti içine aldığını ileri sürmüşlerdir.⁹⁰ Kızılci de ikinci görüşü benimseyerek sahabenin ayrıca zikredilmesine gerek kalmaksızın “âl” kavramının kapsamına dâhil edildiğini ifade etmektedir. Bu yorumla birlikte müellife yöneltildiği muhtemel olan “sahabenin zikredilmemesi” eleştirisinin önüne

83 Ebû Amr Cemâlüddin Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye* (İstanbul: Mektebetu Yâsin, 2014), 288.

84 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 24.

85 Celâli, *Ta'likât 'alâ Hâşiyati 'Ali el-Kızılci*, 23-24.

86 Bk. Ohîni, *Kitâbu funûni'l-muhtalifa*, 685.

87 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 19, 40.

88 Üşnûvi, *Taşrifu'l-'Allâme*, 13.

89 Kızılci, *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*, 13.

90 Konu hakkında detaylı bilgi almak için bk. Abdurrahman b. Câdillah el-Bennâni, *Hâşiyetu'l-Bennâni 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahalli*, (Senendec: İntişârât, 2017), 4.

geçilmek istenmiştir. İkinci açıklamasında ise şu ifadeyi kullanmaktadır: “أَوْ مِنْ قَبِيلٍ: بَيْدِهِ الْخَيْرُ” “Veya bu ifade, ‘elinde hayır bulunan’ sözünde olduğu gibi bir yapıdadır.”⁹¹ Bu açıklama birbiriyle irtibatlı iki unsurdan yalnızca birinin zikredilmesiyle diğerinin bağlam aracılığıyla anlaşılmasına imkân tanıyan ve belagat ilminde iktifa olarak adlandırılan sanatın varlığına işaret etmektedir.⁹² Örneğin, “بَيْدِهِ الْخَيْرُ وَالشَّرُّ” “Hayır ve şer onun elindedir” ifadesi yerine sadece “بَيْدِهِ الْخَيْرُ” denilerek ikinci unsur zikredilmeden geçilmiş, ancak bağlamdan onun da kastedildiği anlaşılmıştır. Bu sanat, hem ifade ekonomisini sağlar hem de metne anlam derinliği kazandırır. Kızılci, bu belagî sanatı *Tekmiletu’z-Zencâni*’deki ilgili ibareye uygulamaktadır. Ona göre, “آله” kelimesi matufun aleyh konumunda olup anlam bağlamında “أصحابه” kelimesini de içermektedir. Böylece sahabe, lafzen zikredilmese de anlam düzeyinde metne dâhil edilmektedir. Kızılci, bu yorumuyla müellifin söz konusu ifadesini hem dilsel hem de belagat açısından savunmaktadır. Kızılci, müellifi olası eleştirilerden korumak amacıyla tek bir açıklamayla yetinmeyip farklı yorumlar sunmuş, böylece çoğulcu bir yaklaşım benimsemiştir. Bu tavrıyla hem okuyucuya çeşitli anlam seçenekleri sunmakta hem de metnin derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Sonuç

Kızılci’nin hâşiyesinde yer alan ibarelerin önemli bir kısmı, oldukça girift ve yoğun bir üsluba sahiptir. Bu durum, metinden doğrudan anlam çıkarma sürecini büyük ölçüde zorlaştırmakta, okuyucuyu yalnızca dilsel değil, aynı zamanda mantıksal bir çözümleme yapmaya da sevk etmektedir. Hatta öyle ki, kimi zaman Kızılci’nin yalnızca bir satırının anlam dünyasına nüfuz edebilmek için birkaç sayfayı bulan açıklamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Söz konusu metne şerh yazan bazı dilcilerin dahi ibarelerdeki muhtemel anlamları kesinliğe kavuşturmakta güçlük çektikleri, bu nedenle birden fazla yorum ihtimali sunarak açıklama yoluna gittikleri görülmektedir. Söz konusu kapalılık, Kızılci’nin yalnızca derinlemesine bir dil bilgisi değil, aynı zamanda güçlü bir muhakeme yeteneğine de sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kullandığı ifadeler, çoğu zaman rasyonel temellere dayanan, ince ve zekice örülmüş yapılardan oluşmaktadır. Bazı yerlerde ise ancak bir paragrafın ardından verilen kısa bir örnek aracılığıyla mesele açıklığa kavuşturulabilmektedir. Bu yöntem, Kızılci’nin dil kullanımında ölçülü davrandığını ve gereksiz sözcüklerden bilinçli şekilde kaçındığını göstermektedir. Ne var ki, bu tercih, anlamın açıklık kazanmasını her zaman kolaylaştırmamış; aksine okuyucunun metni anlamlandırmasını zaman zaman zorlaştırmıştır. Özellikle hâşiyenin birçok yerinde karşılaşılan kapalılık ve yoğunluk, metnin bütününde okuyucu açısından belirgin bir zorluk alanı teşkil etmektedir. Bununla birlikte, eserin tamamının aynı düzeyde kapalı ve yoğun ifadelerle örülü olduğunu söylemek isabetli olmayacaktır. Yer yer, orta seviyede bir okuyucunun dahi anlayabileceği sadelikte yazılmış ibarelere de rastlamak mümkündür. Ancak genel itibarıyla Kızılci’nin dili ve üslubu; ince nüktelerle bezenmiş, derin anlamlarla yüklü ve çoğu zaman belli bir entelektüel birikimi zorunlu kılan bir yapı arz etmektedir. Bu kapalılığı aşmak ve metnin daha anlaşılır hale gelmesini sağlamak amacıyla kaleme alınan hâşiyeler, özellikle de Molla Musa el-Celâli’ye ait olanı, dikkat çekici nitelikler taşımaktadır. Celâli’nin sade ve açık bir üslupla kaleme aldığı açıklamalar, hem metnin anlaşılmasını kolaylaştırmakta hem de eserin muhtevasına nüfuz etmeyi amaçlayan araştırmacılar için önemli bir yardımcı kaynak işlevi görmektedir. Kızılci’nin hâşiyesi, klasik Arap dilciliği literatüründe hem anlam bakımından hem de yorum geleneğine kazandırdığı özgün yaklaşım açısından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Metin yer yer veciz fakat derinlik taşıyan ifadeleri, onu yalnızca hâşiyeye geleneğinin bir halkası olmaktan çıkararak dilbilimsel düşünceye katkı sağlayan özgün bir eser haline getirmektedir.

91 Kızılci, *Hâşiyetu’l-‘Allâme el-Kızılci*, 13.

92 Bk. Ebü’l-Mehâsin Takıyyüddin Ebû Bekr b. Ali b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevi, *Hzîzânetü’l-edeb ve gâyetü’l-ereb* thk. ‘İsâm Şevki (Beirut: Mektebetü’l-Hilâl, 2004), 1/282.

Kaynakça/Reference

- Bahrakî, Molla Tahîr Abdullâh. *Hayâtu'l-emcâd mine'l-'ulemâi'l-Ekrâd*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2015.
- Bennânî, Abdurrahman b. Câdillâh. *Hâşiyetü'l-Bennânî 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî*. Senendec: İntişârât, 2017.
- Berde'î, Sâdullah, *Hedâikü'd-dekâik*. İstanbul: Sâlah Bilici Yayınları, 1984.
- Berzencî, Abdullah b. es-Seyyid Muhammed el-Huseynî. *Şarhu'l-Kızılciyyât 'alâ Taşrifî 'Alî b. eş-Şeyh Hâmid el-Üşnüvî*, Mahtut. Celâlî, Molla Musa. *Ta'likât 'alâ Hâşiyati 'Alî el-Kızılci*. İstanbul: Sembol, 2011.
- Câmî, Nürüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed. *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*. 2 Cilt. İstanbul: Mektebetu Seydâ, 4. Basım, 2016.
- Demir, İsmail. "Sarf Bilgisi ve Ömer b. Ali b. İbrâhîm b. Halil El-İspirî'nin er-Risâle fi Temeyyuzi'l-Ebvâb Adlı Eserinin Edisyon Kritiği". *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014),60-80. doi.org/10.17050/kafifd.204026
- Ebbâh, Muhammed Muhtâr Vele. *Târîhu'n-naşvi'l-'Arabî fi'l-maşriğ ve'l-mağrib*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- Geçit, M. Salih. "Celali ve Kürtçe Mevlit Üzerindeki Şerh Çalışması". *Şırnak: Uluslararası Beytüşşebap ve Molla Hüseyin Batevi Sempozyumu Bildirileri*. haz. İbrahim Baz. 157-182. İstanbul: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Geçit, Mehmet Seyid. *Celâlî'nin (1938-2021) Hayatı, Eserleri ve Tefsir Çalışmaları*. Iğdır: Uluslararası Aras Havzası Uleması ve Tarihi Şahsiyetleri Sempozyumu, 2021.
- Hamevî, Ebü'l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebü Bekr b. Ali b. Abdillâh b. Hicce. *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*. 2 Cilt. thk. 'İsâm Şevki. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 2004.
- İbnü'l-Hâcib, Ebü Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebi Bekr b. Yûnus. *el-Kâfiye*. İstanbul: Mektebetu Yâsin, 2014.
- İbn Hibbân, Ebü Hâtim Muhammed. *Şaḥîhu İbn ḥibbân*. 18 Cilt. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1988.
- İbnü'l-Karadâğî, Şeyh Ömer. *Hâşiyetu'l-'Allâmeti'l-ḳaradâğî*. İstanbul: Hâşimî Yayınevi, 2014.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. 2 Cilt. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyyi, ts.
- İbn Mâlik, Ebü 'Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. 'Abdillâh. *Elfiyyetu İbn Mâlik*. by.: Dâru't-Ta'âvûn, ts.
- İbnü'l-Vâjî, Seyyid Muhammed Hesen Huseynî. *Havâşî 'alâ Kızılci Taşrif-i Mollâ 'Alî*. by.: yy., ts.
- Kızılci, 'Alî. *Hâşiyetu'l-'Allâme el-Kızılci*. İstanbul: Hâşimî Yayınevi, 2014.
- Muderris, Abdulkerim Muhammed. *'Ulemâ'unâ fi Ḥidmeti'l-'ilm ve'd-dîn*. Bağdât: Dâru'l-Hurriyye, 1983.
- Ohîni, Şeyh Saffetullah. *Kitâbu funûni'l-muḥtalifa*. Ankara: Seyda Yayınları, 2019.
- Özalp, Mehmet Siddik. "Lâmiyyetu'l-ef'âl Manzumesi". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 5/1 (Temmuz 2022), 30-61. https://doi.org/10.54122/umde.1064743.
- Özyılmaz, Ömer. *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Programları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Suyûtî, Celâluddîn. *Buğyetü'l-vu'ât fi ḫabaḳâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*. 2 Cilt. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Lübnan: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafâ b. Halîl. *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985.
- Tekin, Mahmut. *Molla Halîl'in el-Kâmûsu's-sânî fi'n-nahv ve's-sarf ve'l-me'ânî Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Tekin, Mahmut. "Ali el-Kârî ve Tasrifü'z-Zencâni İsimli Eser için Kaleme Aldığı Şerhi". *Artuklu Akademi* 7/2 (2020 Aralık), 337-362. https://doi.org/10.34247/artukluakademi.784407.
- Tekin, Mahmut. "'İzzî'ye Yapılan Şerhler Bağlamında 'Ali El-Eşnevî'nin 'İzzî Tekmilesi". *Journal of History School* 51 (2021), 1377-1400. http://dx.doi.org/10.29228/Joh.48584
- Tekin, Mahmut. "Klasik Nahivde Bir Tenkit Üslubu: Molla Musa el-Celâlî'nin Çârperdi'ye Yönelttiği Eleştirilerin Analizi". *İslami İlimler Dergisi* 41 (Kasım 2025), 115-132. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1701119.
- Saçaklızâde, Mehmed Efendi. *el-Velediyye fi âdâbi'l-baḫs ve'l-munâzara*. Lübnan: Dâru Nûri's-Sabâh, 2012.
- Sibeveyh. *el-Kitâb*. 4 Cilt. thk. 'Abdusslâm Muhammed Hârûn. Kaire: Mektebetu'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.
- Üşnüvî, 'Alî b. eş-Şeyh Hâmid. *Taşrifü'l-'Allâme*. İstanbul: Hâşimî Yayınevi, 2014.
- Zencâni, İzzüddîn. *et-Taşrifü'l-'İzzî*. thk. Enver ed-Dâğistânî. Cidde: Dâru'l-minhâc. 2007.